

El conservadorisme polític català: del fracàs del moderantisme al desencís de la Restauració

per Borja de Riquer

Des que Jaume Vicens publicà el seu *Industrials i polítics*, ara ja fa més de vint anys, ha estat molt poc el que s'ha escrit sobre el conservadorisme polític català del segle passat. Tot i que Vicens ja destacà llavors el rellevant paper de la intel·lectualitat catalana en la vida política del país i en la formació del regionalisme més moderat, els treballs sobre aquesta temàtica han estat, malauradament, molt escassos.

L'objectiu del present treball és l'estudi de l'actuació política d'un important grup d'intel·lectuals —elements destacats de l'anomenada «escola conservadora catalana» o «escola de Barcelona»— molt vinculats als més poderosos sectors de la burgesia del país des de la dècada dels anys 40. Aquests intel·lectuals seran els «arquitectes» d'un corrent conservador que, desenganyat dels partits isabelins (moderat i Unió Liberal), prendrà cos, sobretot durant el sexenni 1868-1874, com una política de *defensa social*. I serà en aquests moments que aquests conservadors catalans tindran un paper capdavanter no tan sols en l'orientació ideològica de les classes benestants, sinó també en la seva organització política. Seran aquests que faran sortir del seu prudent retraïment l'alta burgesia i li faran prendre partit a favor de la restauració de la monarquia i de l'ordre social conservador.

Però la diferent concepció sobre el que hauria d'ésser la Restauració portarà els intel·lectuals conservadors catalans a enfrontar-se amb els polítics de Madrid, en especial amb Cánovas del Castillo, ja el mateix any 1875. La desfeta dels principis que defensaven aquests catalans provocarà una notable frustració política i farà pas al retraïment d'uns o a l'escepticisme possibilista d'altres. Evidentment, aquests fets marcaran profundament la vida política catalana de l'època de la Restauració: l'escassa adhesió dels intel·lectuals catalans al règim canovista explicarà i prepararà el camí per al desenvolupament del regionalisme conservador dels anys 80 i 90.

L'element bàsic d'aquest estudi ha estat la utilització de la correspondència política de Manuel Duran i Bas, un dels més importants dirigents del conservadorisme català d'aquests anys.* De tota manera, voldria assenyalar que les conclusions que es poden extreure de l'article són encara força parcials i, per tant, caldria considerar-les tan sols com unes primeres aportacions en la

* Agraïco molt especialment a la senyora Laura Rossi de Basté i als seus fills la possibilitat de consultar la correspondència i altres documents de Manuel Duran i Bas. Espero, ben aviat, poder correspondre a totes les facilitats que em varen donar amb l'edició del conjunt de la correspondència política de Duran i Bas.

perspectiva d'un futur i més ampli estudi del conservadorisme polític català des del 1840 fins el 1901, aproximadament.

El conservadorisme català: del moderantisme a la Unió Liberal

En parlar de l'escola conservadora catalana de mitjan segle passat tothom acostuma a referir-se a la filosòfica i jurídica iniciada per Ramon Martí i d'Eixalà. Però s'ha escrit poc del vessant polític d'aquest moviment, de l'actuació pública d'una sèrie d'intellectuals que crearen un dels corrents ideològics i polítics més importants de la segona meitat del segle XIX.

L'escola conservadora catalana,¹ va estar formada, sobretot, per notoris juristes. Uns homes que si bé consideraven la docència i l'actuació professional com la seva tasca primordial, no defugiran la intervenció en la política activa, el compromís i la divulgació del pensament conservador.

Martí d'Eixalà fou, com hem dit, l'iniciador del moviment del qual formaran part Francesc Permanyer i Tuyet, Manuel Duran i Bas, Estanislau Reynals i Rabassa, Josep Coll i Vehí i, en un cert sentit, també Joan Mañé i Flaquer, Joan Illas i Vidal, Joan Agell, Josep Sol i Padrís i d'altres.

La majoria d'ells se situaran inicialment dins del sector «moderat del liberalisme barceloní», però sempre amb una actitud molt independent. Martí, que fou diputat moderat per Barcelona el 1843, s'oposà a l'elaboració d'una nova constitució —la del 1845—, denuncià l'autoritarisme dels governs Narváez, Bravo Murillo, general Roncali i comte de San Luis i defensà les peticions econòmiques de la Junta de Comerç de Barcelona.² Ell, amb Permanyer i els altres, trencaran amb el partit moderat perquè no estaven d'acord amb «*su tendencia sistemáticamente centralizadora y represiva*».³ La constant de tot aquest grup serà la seva voluntat d'independència política i de no acceptació de cap mena de disciplina de partit. Quan simpatitzin amb la Unió Liberal, durant el govern llarg d'O'Donnell (1858-1863), seran «ministerials a la catalana», com es dirà de Permanyer, és a dir, mantindran una actitud distant respecte als governs per tal de poder defensar lliurement el seu programa reformador i fins i tot censurar la gestió dels responsables de l'administració. Dos fets faran que els principals deixebles de Martí, la majoria professors universitaris,⁴ s'iniciïn en la pràctica del periodisme polític i després passin a tenir un paper rellevant en la vida cívica catalana: la situació política i econòmica espanyola del final dels anys 40 i la revolució europea del 1848.

1. Duran i Bas l'any 1870 ja parlava de l'escola conservadora catalana a *Noticia de la vida y escritos del Excmo. Sr. Francisco Permanyer y Tuyet* (Barcelona, Imprenta del «Diario de Barcelona», 1870).

2. Sobre Martí d'Eixalà el millor treball és la tesi doctoral de Jaume Roure i Roca, *Martí de Eixalà (1808-1857). Las lecciones de filosofía*, en dos volums, llegida a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona pel juny de 1977 i publicada el 1980 amb el títol de *Ramon Martí d'Eixalà i la filosofia catalana del segle XIX* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980).

3. Duran i Bas, *Noticia de la vida*, p. 38.

4. Martí d'Eixalà fou catedràtic de dret civil i mercantil des del 1837; Permanyer de codis espanyols a Barcelona i de filosofia del dret a Madrid; Reynals ho fou d'elements de dret civil, mercantil i penal i, després del 1870, de legislació comparada; Duran, des del 1862, ocupà la càtedra que deixà vacant Martí; Coll i Vehí fou catedràtic a l'institut de Madrid des del 1845, i el 1861 passà al de Barcelona.

Allò que va fer sortir de la passivitat una bona part d'aquests intel·lectuals fins a convertir-se en portaveus dels sectors conservadors de la burgesia fou la convicció que la pressió social a favor d'uns canvis no podia ser aturada amb la simple política repressiva dels moderats i que aquest immobilisme polític esdevenia un factor de desestabilització de la situació, que podia ser aprofitat tant pels carlins (Guerra dels Matiners) com pels revolucionaris (partides republicanes). Però també consideraven que la manca de plantejaments industrialistes dels governs moderats dificultava el desenvolupament econòmic català i que l'accelerat procés de constitució d'un model d'estat burocratitzat, amb una gran concentració de poders i amb clares tendències uniformistes, era un fre per a la lliure iniciativa del capital. Així, la lluita contra la reforma aranzelària del 1849, que posava fi a l'etapa prohibicionista, fou una de les primeres campanyes en què intervingueren activament aquests intel·lectuals al costat dels dirigents de l'Institut Industrial de Catalunya.

L'accentuació de l'autoritarisme dels governs moderats i les pràctiques corruptes de les camarilles eren ben lluny del règim conservador que demanava Permanyer l'any 1843, després de la caiguda d'Espartero, amb aquestes màximes: «*Orden sin tiranía, autoridad sin arbitrariedad, libertad sin licencia y progreso sin revoluciones*».⁵

Juntament amb el descàndid del moderantisme com a solució política estable hi havia un altre factor que influí també en l'actitud dels conservadors catalans: la revolució del 48. Els fets revolucionaris europeus de la primavera i l'estiu del 1848 no passaren sense que aquests homes en compreguessin el significat profund: «*Se pasa de la revolución simplemente política a la social*», dirà Duran i Bas.⁶ Era la crisi de tot un tipus de societat, i per això els principis bàsics de l'ordre conservador burgès (polítics, religiosos i socials) eren posats en qüestió i combatuts.⁷

Com a element dissolvent de la societat apareixien les idees socialistes, ja que aquestes atacaven les seves bases més fonamentals: la monarquia, la religió, la família i la propietat. El socialisme, dirà Duran, havia deixat de ser una escola de pensament per a ser un partit polític, i davant aquest perill els interessos conservadors «*llamaron en su defensa a todas las inteligencias*».⁸

A partir d'aquest moment es multiplicaran els articles i les publicacions que combatien les idees socialistes, atès que, en opinió de Duran, «*cuando en Francia iban de vencida comenzaban en España su propaganda*».⁹

5. DURAN I BAS, *Noticia de la vida*, p. 14.

6. Manuel DURAN Y BAS, *Reynals y Rabassa, estudio biográfico y literario leído en la sesión pública que se celebró el día 20 de mayo de 1883 en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (Barcelona, Imprenta Barcelonesa, 1883), p. 25.

7. «*La caída de los tronos no era simplemente el advenimiento de la república, era el advenimiento de la democracia. Planteáronse entonces en la vieja Europa los más graves y difíciles problemas en el orden religioso, en el político y en el social; jamás como entonces se ha hecho alarde de tan desdenoso repudio de las instituciones seculares. [...] El poder temporal del pontificado; el destino de los diversos estados de Alemania e Italia; la monarquía como forma de gobierno; el equilibrio europeo; la legitimidad del capital en sus relaciones con el trabajo; la organización de la propiedad individual; todo se discute, digo mal, todo se combate aquellos días, [...] es el grito de guerra de las sublevadas muchedumbres*», escriurà Duran i Bas a Reynals y Rabassa, nota 6, p. 26.

8. *Reynals y Rabassa*, p. 23.

9. *Id.*, p. 24. També Permanyer i Tuyet al seu discurs d'obertura del curs 1852-1853 a la Universitat de Barcelona, *El derecho civil ante las nuevas escuelas político-sociales*, denuncià les idees i els principis polítics del socialisme.

La primera empresa polític-periodística d'aquests conservadors catalans fou el diari «El Locomotor», que dirigí Duran amb la col·laboració de Mañé i de Reynals. Des d'aquest diari, aparegut al principi del 1849, propugnaran un proteccionisme intransigent, criticaran la política del govern moderat i cridaran l'atenció davant les doctrines revolucionàries. «El Locomotor», que se substituïa «Diario Político, Religioso, Industrial, Literario y de Avisos», volia compaginar, com deia Duran en l'article de presentació, la defensa de la religió, de la família, de la propietat, de la justícia i de l'ordre públic amb el progrés moral i material. Per això, el diari portava un nom que volia simbolitzar també la voluntat de progrés tot just un any després de la inauguració del primer ferrocarril a la Península.

Però al final del mateix 1849 Duran i Bas i Reynals i Rabassa deixaren aquest diari i entraren com a redactors d'«El Bien Público», portaveu de l'Institut Industrial de Catalunya. Formaran, juntament amb Coll i Vehí i Illas i Vidal, el denominat grup d'«El Bien Público», el primer nucli burgès que es plantejà la qüestió catalana com una «vera qüestió nacional» segons Vicens i Vives.¹⁰ Al marge del fet que aquesta afirmació sigui discutible —sobretot per la utilització del qualificatiu nacional—, el que era evident és que aquest grup d'intel·lectuals conservadors contemplava com un tot la necessitat de reformes polític-administratives en un sentit descentralitzador i la defensa d'uns interessos econòmics industrialistes. Sense les primeres no s'aconseguiria la prosperitat material desitjada. I, sobretot, foren aquests homes els primers a llançar un crit d'atenció a l'opinió pública catalana sobre la necessitat de la unió, per sobre de les etiquetes polítiques, de tots els que estaven disposats a lluitar per un programa descentralitzador i proteccionista. Foren, de fet, els iniciadors de les campanyes electorals organitzades per l'Institut Industrial de Catalunya propugnant candidatures unitàries de moderats, progressistes i conservadors independents.

Així, els intel·lectuals conservadors catalans tindran un paper destacat en les campanyes d'oposició a lleis orgàniques i a l'intent de reformar la constitució del govern Bravo Murillo els anys 1852-1853.¹¹ Per tal d'evitar que es produís una «dictadura del poder executiu» i les reformes uniformistes fossin imposades, es constituí a Barcelona una candidatura de coalició conservadora-progressista que triomfà clarament a les eleccions a diputats del gener de 1853: integraran aquesta candidatura els progressistes Joan Prim i Joan Vilaregut i els conservadors Ramon Martí d'Eixalà i Joan Agell.

És important de destacar el fet que es deixà d'utilitzar el qualificatiu de moderat i s'emprà el de conservador: s'anava configurant tot un corrent d'opinió que no volia sentir-se lligat al partit de Narváez i Bravo Murillo i que cercava vincular els interessos materials del país als principis morals conserva-

10. Jaume VICENS I VIVES, *Industrials i polítics*, p. 268.

11. El projecte de reforma de la constitució, publicat el 2 de desembre de 1852, restringia el dret de vot als 150 més grans contribuents de cada districte, convertia el senat en una cambra amb predomini de la noblesa i l'oligarquia financera i reforçava el poder de l'executiu mediatitzant la capacitat dels organismes legislatius i amb la pràctica desaparició dels drets polítics individuals. L'oposició a les pretensions dictatorials de Bravo Murillo arribaren fins a importants dirigents del mateix moderantisme, fins i tot les refusà Narváez. Les altres lleis elaborades per Bravo Murillo i que provocaren la protesta dels conservadors catalans foren la del deute i comptabilitat, la de comptes del regne i les de reforma de l'administració estatal, de clar contingut autoritari i centralista.

dors, sense produir cap trencament amb la tradició històrica catalana. Eren els inicis d'un conservadorisme polític pròpiament català.

La formació de la ideologia d'aquest corrent conservador es produirà bàsicament durant l'etapa del Bienni Progressista (1854-1856). Era evident que els conservadors catalans cercaven un espai polític, una tercera via, entre el moderantisme, considerat estèril, anacrònic i corrupte, i el progressisme, massa revolucionari i perillós. Eren conservadors, però veien la necessitat de canvis polítics i de certes reformes. De tota manera, no tenien per legítimes totes les novetats ni admetien que tot canvi significués progrés. Es consideraven liberals, és a dir, oposats a tot absolutisme polític, però no eren demòcrates perquè, segons ells, la sobirania no residia en els individus. Per a ells, els principis morals estaven per damunt dels polítics: la moralitat de l'home públic era condició fonamental, ja que els interessos del país havien d'estar sempre per sobre dels individuals i dels de partit.

La seva defensa de la descentralització administrativa mereix moltes matisacions. En la meua opinió, cal considerar dos factors diferents: la reivindicació que respon a l'argumentació històrico-romàntica i la que sorgeix com a mal·fiança respecte a l'eficàcia administrativa i política del nou estat liberal. Crec que tractaven, en certa manera, de tornar al sistema representatiu antic, adequant-lo evidentment a les exigències del moment. Però això ho feien no sols com a dret històric, sinó també com a actitud defensiva. La manca de confiança dels conservadors respecte a l'estat liberal arribava a posar en dubte la seva eficàcia com a organisme de defensa de la societat civil limitada als propietaris. La reivindicació d'un cert tipus d'organismes administratius propis era també un «replegament a la nació»; era una tàctica defensiva davant l'avenç del liberalisme democràtic i els plantejaments revolucionaris. Per als conservadors catalans tenir aquestes institucions podia significar, a més a més, comptar amb uns organismes de defensa de la societat controlats pels sectors que hi estaven realment interessats i no delegar-ho tot a uns polítics de Madrid, que, en un moment de crisi, podien fer «excessives» concessions als revolucionaris.

De tota manera, les seves demandes es concretaven en una descentralització administrativa i consideraven inqüestionable la unitat política de l'estat. La seva oposició a l'uniformisme, a l'excessiva intervenció de l'administració central en totes les esferes de l'activitat social no els feia arribar, ni de bon tros, a actituds federalistes ni d'autonomisme polític.¹²

Per tot això, no és estrany que aquests intel·lectuals conservadors acollissin amb moderades esperances els fets revolucionaris del juliol de 1854. La caiguda del moderantisme autoritari i uniformista obria pas a una nova situació que possibilitava certes reformes descentralitzadores. Així, Duran i Bas, que era llavors secretari de l'ajuntament de Barcelona, serà un dels signants del manifest del 14 de juliol, pel qual la ciutat s'adheria als militars insurgents a Vicálvaro. En aquest document es demanaven garanties constitucionals i un go-

12. «*La escuela conservadora catalana* —escriurà Duran—, *bajo la influencia de los principios racionales que la informan y de las condiciones etnográficas de nuestro pueblo que la han aleccionado, se ha distinguido constantemente por sus tendencias excentralizadoras; pero no ha profesado jamás la teoría atomística de las escuelas que en el individuo ven el origen y el fin del derecho, y en las entidades locales seres independientes y autónomos*» (DURAN Y BAS, *Reynals y Rabassa*, p. 68).

vern de moralitat i justícia davant de la corrupció i el despotisme dels moderats.

Però la nova situació donava un clar predomini polític, almenys a Catalunya, als progressistes. Malgrat que a la junta provincial barcelonina del juliol de 1854 hi havia diversos conservadors notoris (Martí d'Eixalà, Sol i Padrís, Joan Jaumandreu, entre d'altres),¹³ a les eleccions a diputats del mes d'octubre varen ser derrotats Duran, Illas, Martí i molts d'altres que ja es presentaren com a simpatitzants de la Unió Liberal.¹⁴ I això podia significar, segons els conservadors, un perillós desplaçament de la política catalana cap a les exigències del liberalisme democràtic de progressistes i republicans.

És per això que al final del 1854 Duran i Bas, a petició de Mañé i Flaquer,¹⁵ presentà al propietari del «Diario de Barcelona», Antoni Brusi, un programa polític per tal de dotar aquest periòdic d'una línia d'acord amb els canvis, tant de tipus econòmic com polític i social, que importants sectors de la burgesia catalana ja veien com a necessaris. El programa redactat per Duran se centrava en les qüestions següents: reforma de la constitució moderada del 1845 en un sentit més liberalitzador (garanties personals) i més representatiu (nova llei electoral), reforma administrativa de caràcter descentralitzador, milícia nacional, però reservada als «propietaris», i política econòmica proteccionista.

Duran i Bas, des del «Brusi», escriurà significatius articles analitzant les més importants reformes constitucionals que es discutien a les corts de Madrid. Aquestes «Cròniques parlamentarias», publicades poc després com a llibre,¹⁶ són una clara síntesi del pensament de l'escola conservadora catalana els anys 1854-1856. Duran recollia i refeia la teoria tradicional del principi de la limitació de la sobirania, segons la qual aquesta residia en la unitat històrico-social (la «nació espanyola») i no en la suma d'individualitats, com defensaven els liberals demòcrates. La sobirania era sotmesa a unes regles superiors a les dels homes, a unes regles morals que eren el resultat de l'evolució històrica: així, la unitat social i política d'Espanya es basava en la tradicional unitat del poder amb la monarquia i la unitat religiosa estat-Església. Aquests elements bàsics i «indisolubles» de la tradició històrica de la «nació espanyola» eren compatibles amb les llibertats polítiques: la monarquia moderna, segons Duran, havia de viure voltada d'institucions liberals. Però el sistema representatiu havia de partir de la desigualtat natural existent a la societat i no vulnerar-la artificiosament (oposició total al sufragi universal). Les llibertats, per la seva banda, haurien d'estar regulades i limitades en benefici del bé comú i de l'estabilitat del sistema social.

Però els conservadors catalans es veuran desbordats pels esdeveniments dels

13. Hi hagué una primera junta provincial popular formada per progressistes i demòcrates que fou desautoritzada pel govern de Madrid. La segona, amb presència de personalitats conservadores, fou nomenada pel capità general de Catalunya (Josep BENET i Casimir MARTÍ, *Barcelona a mitjan segle XIX. El moviment obrer durant el bienni progressista, 1854-1856*, volum I, p. 335).

14. *Id.*, ps. 542-546.

15. Mañé havia ingressat a la redacció del «Diario de Barcelona» l'any 1847. Després d'ell la majoria dels membres del grup conservador català collaboraren com a redactors o com a editorialistes en aquest periòdic: Reynals des del 1851, Duran i Coll des del 1854.

16. *Estudios Políticos y Económicos por D. Manuel Duran y Bas* (Barcelona, Imprenta de Antonio López, 1856).

anys 55 i 56: la radicalització dels conflictes socials, l'aparició d'un important moviment obrer i la vaga general del juliol del 55 (amb l'assassinat del seu cor-religionari Sol i Padrís) els produirà una gran intranquillitat. Ells havien dipositat llurs esperances en la nova situació i ara se sentien defraudats per la constant crisi política i social i la incapacitat dels diferents governs per a dur a terme les reformes promeses. Per això, quan es produí el cop militar d'O'Donnell, el 15 de juliol de 1856, que desplaçà els progressistes del govern, s'identificaran amb els plantejaments de la Unió Liberal.

Els conservadors catalans apareixeran cada cop més vinculats amb els grans representants del món econòmic del país: a les eleccions del març de 1857 triomfarà la candidatura conservadora, addicta a la Unió Liberal, integrada per Joan Agell, Joan Güell i Ferrer, Joan Illas i Vidal i Ramon Martí d'Eixalà.

A partir d'aquest moment els homes més significatius de l'escola conservadora catalana passaran a tenir càrrecs de responsabilitat i de representació. Mort Martí d'Eixalà, el 1857, Francesc Permanyer el substituï com a diputat, puix que de fet era la personalitat més destacada: pel juliol de 1856 el capità general Juan Zapatero el nomenarà alcalde primer de l'ajuntament de Barcelona; després fou diputat a corts (del 1857 al 1864) i, finalment, ministre d'Ultramar en el govern Miraflores el 1863. Duran i Bas, després d'uns quants anys com a diputat provincial (1858-1862), passarà a les corts de Madrid (1863-1866). Reynals i Rabassa fou secretari de l'ajuntament de Barcelona el 1856 i oficial del ministeri d'Ultramar quan Permanyer ocupà aquesta cartera. També Illas i Agell foren diputats durant l'etapa de govern de la Unió Liberal.

Així, atrets per les promeses de reformes administratives i de moralitat pública fetes per O'Donnell, els conservadors catalans donaren suport a la Unió Liberal. Aquest nou partit recollia antics moderats enfrontats amb Narváez i progressistes espantats pel radicalisme obrer del Bienni. Era la «tercera via» que cercaven els conservadors catalans. «*Fue algo más que una coalición y algo mejor que un partido; fue una situación; fue la realización de una aspiración nacional*», dirà Duran en referir-s'hi.¹⁷

La Unió Liberal era, per als conservadors, la nova força cridada a resoldre els principals problemes del país; donava confiança als que ho esperaven «*todo de las reformas, nada de las revoluciones*».¹⁸

Aquest inicial optimisme va fer que durant els primers anys de govern unionista els conservadors catalans s'identifiquessin amb els homes en el poder. El «Brusi», de fet, actuà com a portaveu oficiós del govern a Barcelona, i als articles de Mañé, Duran, Reynals i Coll, s'afegiran les cròniques del corresponçal a Madrid, que sota el pseudònim de «Ruperto», amagava el coronel José Sánchez Bregua, íntim amic del cap del govern, O'Donnell.¹⁹

Nelson Durán atribueix a «*la incapacidad unionista para desatar el nudo de la centralización*» la causa principal de l'allunyament dels conservadors catalans de la Unió Liberal.²⁰ És evident que aquest fou el factor clau per a comprendre el canvi d'actitud respecte al govern unionista, però el problema tenia una arrel més profunda: no era simplement incapacitat, hi havia sobretot una

17. *Noticia de la vida*, p. 42.

18. *Id.*

19. Nelson DURÁN, *La Unió Liberal y la modernización de la España isabelina. Una convivencia frustrada: 1854-1868*, p. 108.

20. *Id.*, p. 111.

actitud política en els administradors del poder central de no fer la més mínima cessió en les seves atribucions: el sistema centralista s'havia constituït, entre altres motivacions, per tal de servir uns interessos mercantils, agraris i financers que feien de la utilització del mateix poder la causa primordial de la seva influència i del seu predomini.

Així el govern unionista, que no diferia socialment gaire dels anteriors moderats, en lloc de complir les promeses fetes (la famosa llei orgànica per a les províncies i els municipis), accentuà la burocratització administrativa central i l'uniformisme legislatiu.²¹ Posada Herrera, ministre de la Governació, s'estimà més d'afavorir econòmicament les hisendes locals que no pas donar-los més atribucions i competències.²²

Les lleis aprovades, després de llargues discussions, a la tardor del 1861, eren ben lluny de les promeses fetes cinc anys abans i de les demandes de les mateixes diputacions catalanes. Així, no fou atesa l'exposició presentada a les corts per quinze diputats provincials barcelonins en la qual es criticava durament el projecte de llei d'organització i atribucions de les diputacions; l'exposició, redactada per Duran i Bas, era una prudent defensa de la personalitat de les antigues províncies històriques i una reivindicació de més atribucions per als organismes provincials.²³ Per tot això els parlamentaris catalans, per veu de Permanyer, denunciaren l'actuació del govern. La fórmula de Ros de Olano, «*conservar progresando*», que venia a ser la síntesi de les aspiracions dels membres de l'escola conservadora catalana, esdevenia a poc a poc una utopia.

Quan s'aprovà la nova llei d'aranzels, que entrà en vigència l'1 de gener de 1863, el divorci entre el govern unionista i la gran burgesia industrial catalana fou també un fet. Joan Jaumandreu, president de l'Institut Industrial i comissionat pels fabricants de Catalunya davant el govern per tal de modificar la llei, manifestà públicament el desacord amb la política del general O'Donnell.²⁴

El trencament amb la política unionista fou palès quan Francesc Permanyer acceptà el ministeri d'Ultramar dins del govern pro-moderat del marquès de Miraflores per l'agost de 1863. Més que una mostra d'adhesió als plantejaments d'un sector dels moderats, l'acció de Permanyer era un clar refús a la política de la Unió Liberal. Com també ho era el fet que Mañé acceptés anar a Madrid a dirigir «*La Época*», encara que sols estigués vuit dies en aquest càrrec. Quatre mesos després Permanyer dimití en adonar-se que el govern Miraflores era massa dependent de la voluntat dels moderats més immobilitistes.

Anys després Duran i Bas farà una aguda crítica a la gestió de la Unió Liberal. Per a ell, els governs unionistes havien comès grans errors: «*dotados de más fuerza de resistencia que de espíritu de iniciativa, faltos de audacia y sobrados de confianza, tímidos en las reformas y recelosos del libre desarrollo de la actividad individual*», havien acabat esterilitzant per inacció la gran esperança

21. L'any 1860 l'administració espanyola tenia 189.000 empleats públics; quatre vegades més que Gran Bretanya, país que tenia una població molt més nombrosa (Nelson DURÁN, *op. cit.*, p. 97).

22. Les diputacions provincials continuaven dirigides pels governadors civils, però incrementaren llurs despeses en un 70 % entre el 1856 i el 1862. Els ajuntaments, encara que augmentaren llurs pressupostos aquests mateixos anys de 179 milions de rals a 303, restaven com uns organismes públics amb unes molt reduïdes competències (Nelson DURÁN, *op. cit.*, p. 110).

23. L'exposició porta la data del 27 de desembre de 1860 (Arxiu Duran i Bas).

24. Nelson DURÁN, *La Unió Liberal*, p. 113.

dels conservadors catalans. La conclusió de Duran és clara: «*gobernar no siempre es resistir*».²⁵

La mort de Permanyer, el 28 de desembre de 1863, deixà de nou el grup conservador sense el seu més destacat home públic. Duran i Bas li succeí a les corts i, de fet, al davant de tot el grup. Duran, amb altres parlamentaris conservadors catalans (Josep Ferrer i Vidal, Felip Bertran d'Amat, Ramon de Siscar, Joaquim M. de Paz, etc.), farà el darrer intent per tal d'aconseguir mesures descentralitzadores durant l'últim govern O'Donnell (1865-1866). El 14 de març de 1866 Duran, amb uns altres sis diputats catalans, presentà al congrés un projecte de reforma de les lleis administratives vigents. Aquest projecte havia estat prèviament discutit amb Mañé, Reynals, Coll i altres conservadors de Barcelona, com es desprèn de la correspondència de Mañé amb Duran. La proposta no era gaire radical, però sí molt significativa la demanda de reducció del nombre de les províncies a les «*regiones històriques*». En conjunt, el projecte «*me parece corresponder a nuestras ideas prudentemente descentralizadas*», dirà Mañé en una carta a Duran.²⁶

Però el govern unionista es negà a acceptar el projecte. Per a Posada Herrera, de nou ministre de la Governació, aquest era inconvenient i intempestiu. La rèplica de Duran serà contundent i plena d'amargor: després de dir que la descentralització administrativa era una aspiració justa i legítima del poble català, pronosticà curta vida al govern unionista. L'esperit tancat dels governants, afegí Duran, afavoria l'esclat d'una nova revolució, ja que les forces marginades de la vida política —progressistes i demòcrates, principalment— anaven incorporant a llurs programes les aspiracions populars insatisfetes per la Unió Liberal.

El discurs de Duran serà elogiat per la premsa barcelonina i pels sectors conservadors catalans. Per a Mañé, els arguments del parlamentari català havien «*puesto en apuros y evidente confusión al duque de Tetuán*».²⁷ Aquesta fou la darrera batalla parlamentària i la darrera esperança frustrada dels conservadors catalans abans de la revolució del 68. Els dos anys de govern moderat que precediren l'esclat revolucionari tan sols feren incrementar el pessimisme.

Decebut pel fracàs unionista i atemorits per la duresa dels governs Narváez i González Bravo, els conservadors catalans es replegaren cap a Catalunya. Havia fracassat totalment el seu projecte «centrista» de cercar un camí entre el democratisme individualista dels progressistes i el dur immobilisme dels moderats. Però havia fracassat també tot un intent possibilista de reforma prudent de l'estat centralista: l'intervencionisme català en la política espanyola es veia de nou frustrat si es volia actuar com a força independent dels grans partits estatals.

En el discurs que pronuncià Duran amb motiu de l'obertura del curs a l'Ateneu Català, el 27 de novembre de 1867, es reflecteix aquesta sensació de fracàs polític: l'avenç de les forces progressistes cap a la revolució de setembre del 68, si bé no era pronosticat, no deixava de ser una factible possibilitat.

El grup d'intel·lectuals conservadors catalans no intervindrà en les conspi-

25. *Noticia de la vida*, p. 46.

26. Carta de Mañé i Flaquer a Duran i Bas del 26 de febrer de 1865 (Arxiu Duran i Bas).

27. Carta de Mañé i Flaquer a Duran i Bas del 26 de març de 1866 (Arxiu Duran i Bas).

racions ni al cop revolucionari de setembre, però tampoc no sortirà en defensa dels moderats. La caiguda de la dinastia dels Borbons serà una decepció més: no ho esperaven, i per a la majoria d'ells serà un fet difícil d'acceptar.

Al llarg d'uns vint anys, entre el 1849 i el 1868, s'anà formant tot un corrent polític català de caràcter conservador, i encara que la seva influència en la vida política fou relativa, el seu prestigi, sobretot entre els sectors de la burgesia del país, fou molt superior al que el limitat nombre dels seus membres podia suposar. El pes polític que tingueren durant aquests anys homes com Martí d'Eixalà, Permanyer, Duran, Mañé, Reynals, Agell, Illas, Coll, etc., fou cada cop més gran. S'oposaren als intents uniformistes projectats tant pels moderats com pels unionistes. Permanyer fou l'encarregat, a proposta del Col·legi d'Advocats de Barcelona, de fer un informe contrari al projecte de reforma del codi civil elaborat pels moderats el 1851 que significava l'abolició de tots els furs, les lleis, els usos i els costums anteriors a aquest projecte. Les reformes unionistes de la llei notarial (1862) i de la hipotecària (1863) també foren combatudes des del parlament i des de les planes del «Brusi» pels conservadors catalans, que les consideraven una agressió a la tradicional especificitat jurídica catalana.

No eren tampoc uns homes allunyats de la vida econòmica del país. La majoria, com a especialistes en dret, foren assessors d'importantes companyies industrials, financeres i ferroviàries i de corporacions públiques i privades. Martí d'Eixalà defensarà al congrés les demandes de la Junta de Comerç de Barcelona i després de l'Institut Industrial. Permanyer i Reynals defensaran els interessos dels dirigents de l'Institut Agrícola; Reynals aconsellarà els gremis de Barcelona davant la nova legislació desamortitzadora i defensarà les demandes de les companyies ferroviàries catalanes durant la crisi del 1866.²⁸ Reynals i Duran aconsellaran diferents societats de crèdit, ferroviàries i comercials. L'Institut Industrial de Catalunya els demanarà sovint dictàmens professionals i suport per a les seves campanyes proteccionistes.

D'altra banda, com hem vist, els seus plantejaments descentralitzadors els faran elaborar les línies bàsiques d'un regionalisme prudent. La seva oposició a l'uniformisme els portava no sols a defensar interessos exclusivament puntuals de política econòmica —com feien les corporacions patronals—, sinó a propugnar una reforma de l'estat centralista. Per a ells, la revitalització moral i material de Catalunya sols seria possible quan el país estigués dotat d'unes institucions que permetessin als seus habitants l'administració d'una bona part dels seus interessos. Aquesta presa de consciència regionalista fou clara durant el Bienni Progresista, moment en què les planes del «Brusi» tractaran més clarament dels drets de Catalunya i dels mals del «*centralismo cesarista*». Serà llavors quan es denunciarà el fals provincialisme, «*palabra inventada para ridiculizar nuestras virtudes y oscurecer nuestra constante gloria*»,²⁹ i es demanarà per al país el que es considerava just i legítim: «*Dad razón a Cataluña, pues en la nueva vida a que aspira, no ha hecho más que usar de un derecho...*»³⁰

28. Reynals i Rabassa publicà el 1866 el fullet *Las compañías de ferro-carriles y el estado*, on argumentava les principals demandes de les societats ferroviàries.

29. Article *Catalanismo no es provincialismo*, publicat a «Diario de Barcelona» el 30 de gener de 1855, signat per les inicials B y D, que és atribuït a Duran i Bas per Carrera i Pujal i Vicens i Vives.

30. *Id.*

Aquests articles, escrits normalment per Mañé, Duran, Reynals i Illas, crearen les bases de tot un corrent regionalista conservador que, amb majors o menors connotacions polítiques, significarà un clar avenç respecte al pre-catalanisme o provincialisme de Balmes.³¹

L'escola conservadora catalana assumirà així el particularisme català, però mai no defensarà solucions de caire federal. La seva doctrina «*busca la libertad, no la anarquía administrativa*».³² No posaran en qüestió que el centre del poder polític ha d'ésser el govern estatal de Madrid, però consideraran que el centralisme era una injustícia i no un simple sistema polític.

De la perplexitat al reagrupament de forces (1868-1873)

El període 1868-1873, caracteritzat per la gran inestabilitat política i per l'accentuació de les dificultats econòmiques, fou una difícil etapa per a les forces conservadores catalanes. Sense cap presència en els organismes de poder estatals i locals, desorientades per la velocitat i el radicalisme dels canvis, se sentiran constantment «agredides» per l'acció dels diferents governs «revolucionaris».

El procés de recuperació política i de reagrupament dels sectors burgesos catalans fou, així, llarg i complex. Les dificultats vindran, en primer terme, de l'actitud inicial de desinterès i d'abstencionisme d'una bona part dels antics elements dirigents, ja sien moderats, unionistes o conservadors independents. S'afegirà a això el progressiu descrèdit, i la posterior divisió, de la principal força protagonista de la revolució de setembre, el partit progressista, i l'avenç constant del republicanisme federal a Catalunya.

Aquest procés es veu prou bé reflectit a les diferents consultes electorals. El predomini dels federals a Catalunya va sempre acompanyat del constant increment de l'abstencionisme electoral. Ja a les eleccions del 16 de gener de 1869, les primeres pel sistema de sufragi universal, els republicans s'imposaren a Barcelona a la coalició de progressistes i unionistes. Durant la República els federals seran amb claredat la força majoritària, però la participació electoral no superarà el 30 % del cens.

La correspondència entre Laureà Figuerola i Manuel Duran i Bas ens dóna informacions força interessants sobre l'estat d'ànim dels conservadors barcelonins pocs mesos després de la revolució del 68, així com de les crítiques que des de Madrid feia un home del govern a la classe política catalana.

La primera carta és del 12 d'octubre de 1868, i Figuerola s'hi manifestava ple d'optimisme: «*Hemos hecho la más maravillosa [revolución] que registra la historia moderna.*»³³ El nou ministre d'Hisenda intentava, també, donar seguretats que, ni políticament ni econòmicament, els catalans no tenien per què preocupar-se: «*Diga V. a esos peles que se figuran que he de destruir la industria que no se espanten.*» Quant als objectius globals del nou govern, els resumia amb la consecució d'un règim que fos «*una monarquía con institucio-*

31. Caldria destacar també la importància del fullet anònim *Cataluña en España*, publicat el 1855 i atribuït per Carrera i Pujal i Vicens a Joan Illas i Vidal.

32. M. DURAN Y BAS, *Reynals y Rabassa*, p. 80.

33. Carta de Laureà Figuerola a Duran i Bas del 12 d'octubre de 1868 (Arxiu Duran i Bas).

nes republicanas». La carta finalitzava amb una crida de Figuerola a favor de la unió de progressistes i unionistes en un gran partit que fes cara als «*republicanos federalistas y socialistas que van tomando cuerpo como ley general de desenvolvimiento*».

Nou mesos després, en una segona carta, Figuerola, que tot just havia deixat el govern —encara que hi tornaria l'1 de novembre del mateix 1869—, criticava amb duresa la situació política de Barcelona: «...un pueblo que ni hizo nada para la revolución antes de ella [...] y cuyos hombres de valer siempre quejándose del gobierno central.»³⁴ Els polítics catalans eren qualificats de gent inactiva, d'«*eunucos de la política, viviendo siempre de deseos e impotentes para satisfacerlos, y tan censuradores como impotentes*». Ferit, sens dubte, Figuerola pels atacs dels proteccionistes catalans, tenia por que les mobilitzacions econòmiques servissin per a afavorir «*intereses reaccionarios*». Per a ell, la generació de Duran era formada per místics i ploraners: «...quien vive de miedo se muere de miedo, y esta frase explica como V.V. están y a dónde van V.V. a parar.»

Poc després, el 21 d'agost, Figuerola concretava les seves censuren en les persones de Duran i Bas, Reynals i Rabassa i Mañé i Flaquer. De Reynals el sorprenien les seves orientacions federalistes, així com també les de Romaní i Puigdemgòles.³⁵ A Mañé li retreia el seu eclecticisme polític: «*ignoro su tendencia*», però s'imaginava les seves simpaties monàrquico-conservadores; referint-se als corresponsals del «Brusi», constatava que «*si no son alfonsinos serán a lo más monpensieristas*».³⁶ A Duran li censura que, un cop la revolució ha dut a terme una bona part del que ell demanava durant les èpoques de govern moderat o unionista, no participi ara activament en la política i adopti l'actitud de «*permanecer pasivo ante el espectáculo revolucionario*».

Figuerola desitjava que els conservadors catalans abandonessin el seu retraïment i «*tomen parte en la política general para que puedan ejercer influencia en la local, porque veo esa ciudad sin hombres en los días de peligro [...] Deseo que haya en Barcelona ciudadanos [...] que sean hombres de valer y talento que puedan dirigir por buen camino a las muchedumbres y para que puedan influir en la marcha de los negocios. Esto precisamente es lo que hecho de menos en Barcelona*».

Figuerola, atemorit per la radicalització del moviment federalista i obrer català, preveia grans enfrontaments socials, i per això considerava que si els amics i correligionaris de Duran, «*los patricios barceloneses*», no superaven la seva «*impotencia y eunuquismo*», finalitzarien per fer de «*patronos y defensores de los distates locales por vanidad de vecindario, en vez de reconstruir la ciudad*».

34. Carta de Laureà Figuerola a Duran i Bas del 19 de juliol de 1869 (Arxiu Duran i Bas).

35. Carta de Figuerola a Duran del 21 d'agost de 1869 (Arxiu Duran i Bas). El fet de proclamar-se federalista, sobretot els anys 68-69, no era cap contradicció amb el fet de tenir conviccions socials conservadores. Hi haurà tot un corrent conservador català que intentarà de crear un cert tipus de federalisme moderat; els casos de Reynals, Romaní i Puigdemgòles i del mateix Puig i Llagostera en són una mostra prou clara. Romaní es presentà a les eleccions del gener de 1869 com a candidat «*católico y federalista*» pels districtes de Barcelona i Manresa i fou derrotat a tots dos.

36. Es refereix al fet de ser partidari de les aspiracions al tron espanyol del duc de Monpensier, cunyat d'Isabel II, que era el candidat del sector majoritari de la Unió Liberal.

después de la batalla. [...] me temo que Barcelona ha de ser la pesadilla de la revolución como lo fue Lyon en Francia».

La quarta carta de Figuerola a Duran és de pocs dies després, del 27 d'agost, i hi desqualificava l'actitud de Reynals i Mañé amb la següent i contundent frase: «*Están en cuarentena y necesitan fumigarse.*»³⁷ Respecte a Duran, li censura la seva indefinició política preguntant-li: «*¿Es V. jefe de partido, o si como hombre político va V. a encasillarse en alguno, o si en fin adopta V. la conducta de D. Manuel Cortina?*»³⁸

Evidentment, a Figuerola l'inquieta que un home com Duran prengués partit per l'alfonsisme: «*¿Pretende V. acaso hacerse sospechoso como Cánovas?*» Per a Figuerola, això seria un gran error, seria voler que les coses tornessin a situacions passades i pitjors: «*...no hay revolución por mala que sea, que sea tan mala como una restauración.*» Després de ridiculitzar el que anomenava «*misticismo de los barceloneses*», Figuerola cridava de nou l'atenció davant una possible ofensiva obrera, assenyalant a Duran que el deure dels ciutadans era «*estar en la calle para la común defensa y evitar la otra invasión de los obreros, tan mala como la jesuítica.*»

La resposta de Duran a aquesta darrera carta de Figuerola porta la data del 2 de setembre de 1869.³⁹ Per a Duran, era el govern, i no els ciutadans, qui havia d'imposar l'ordre al carrer i protegir la societat. Negava també les acusacions de passivitat política dient que ell havia convocat diferents reunions «*para ver qué teníamos que hacer*», en les quals participaren els ex-diputats unionistes Francesc Barret, Ramon de Siscar i Felip Bertran d'Amat. Duran afirmava que donava suport a nombroses publicacions que «*combaten las doctrinas irreligiosas y socialistas*» i que feia tot el possible per a difondre les «*ideas e intereses en que descansan el orden, la prosperidad o la moralidad del país.*» Finalment, afegia no admetre cap disciplina de partit i que, encara que era molt escèptic respecte als polítics, considerava que ell actuava com un bon ciutadà.

Anys després Duran, referint-se a aquests moments, reconeixerà que «*las clases que se llaman conservadoras son las más contagiadas del indiferentismo, no sólo en política, sino de toda especie, fuera de los intereses materiales. ¡Ellas, que tienen la misión de clases directoras de las demás!*»⁴⁰

Sembla evident que els conservadors catalans es trobaven els primers mesos després de la revolució encara en una situació confusa, sense definir-se ni a favor ni en contra del nou règim. Els articles de Mañé al «Brusi» del final del 68 i del començament del 69 reflecteixen una actitud reticent però possibilista respecte a la nova situació política.⁴¹ Malgrat aquesta actitud, semblant a la que mantenia llavors el mateix Cánovas, Mañé censurava aspectes de la política gover-

37. Carta de Figuerola a Duran del 27 d'agost de 1869 (Arxiu Duran i Bas).

38. Manuel Cortina (1802-1879), polític i escriptor que milità en el progressisme fins el 1850 per després adoptar una actitud independent encara que clarament antimoderada.

39. Ebsorrany de la carta a l'Arxiu Duran i Bas. Aquesta és l'única resposta de Duran a Figuerola per la correspondència d'aquests anys.

40. M. DURAN Y BAS, *Reynals y Rabassa*, p. 34.

41. Així, encara pel juny de 1869, Mañé escrivia: «*Aceptamos la revolución de septiembre como una lección y como un castigo. Por esto desde los primeros momentos [...] nos creímos en el deber de prestar nuestro apoyo leal. [...] Aceptamos de buena fe la nueva Constitución y deseamos que se ensaye con toda lealtad, con toda sinceridad*» (*La Nueva legalidad*, «Diario de Barcelona», 6 de juny de 1869).

namental, bàsicament els referents al problema religiós, a la constitució i a la qüestió aranzelària, com després veurem. Però, de tota manera, és significatiu que per a Figuerola el grup conservador encapçalat per Duran no fos considerat com una gent d'oposició. El fet d'incitar-los a la participació i demanar la seva col·laboració per a consolidar la situació política a Catalunya sembla confirmar-ho. Evidentment, si Figuerola considerava necessària la participació d'aquests conservadors barcelonins era perquè s'adonava de la crisi i el descrèdit del partit progressista a Catalunya i del constant avenç del republicanisme federal. Sense la col·laboració de la burgesia catalana, la revolució del 68, en la seva formulació monàrquico-liberal, no podia consolidar-se, i això ho sabien perfectament tant Figuerola com els conservadors catalans.

El reagrupament de les forces burgeses de Catalunya es realitzarà gràcies a una sèrie de mobilitzacions sectorials que permetran als intel·lectuals i polítics conservadors d'influir sobre amplis sectors de l'opinió pública. Així, d'una manera parcial, s'aniran donant orientacions polítiques cada cop més contràries al sistema «revolucionari», remarcant la necessitat de cercar una alternativa d'ordre que, des del 1873, sols podia ser la restauració de la monarquia i de la dinastia dels Borbons en la persona del príncep Alfons.

El procés de conscienciació i mobilització sorgirà d'accions al voltant de qüestions extremament polèmiques i que interessaven directament els sectors majoritaris de les classes benestants catalanes: el problema religiós, el proteccionista i el colonial.

Duran i Bas afirmà que dels greus problemes que es plantejaren després de la revolució del 68, el primer que va fer reaccionar els conservadors fou el religiós.⁴² Aquesta qüestió es caracteritzava aquests anys per tres fets fonamentals: en primer lloc, el ja famós debat sobre la compatibilitat o no del liberalisme i el catolicisme; en segon lloc, i molt lligat amb el primer, la política laica dels primers governs revolucionaris; i, com a teló de fons, les repercussions provocades per la «qüestió romana».

Tot això produirà un gran impacte entre l'opinió pública catòlica, que, seguint molts cops les orientacions d'una jerarquia eclesiàstica encara situada ideològicament a prop de l'antic règim, intentarà no sols de fer cara al que consideraven una ofensiva anticatòlica, sinó també de reagrupar forces i refermar-se en les seves conviccions conservadores.

La primera gran mobilització catòlica es produí amb motiu de la discussió a les corts del projecte de constitució que proclamava la llibertat de cultes.⁴³ El ja llarg procés d'enfrontaments entre l'estat i l'Església espanyola arribava a una situació de trencament: els sectors catòlics s'acoblaren al voltant de la seva jerarquia en defensa de la «unitat catòlica d'Espanya», és a dir, de la unió de l'altar i el tron i de la «llibertat de l'Església». Els contraris a la llibertat de cultes organitzaren tota mena d'actes de protesta i de refús a aquests prin-

42. M. DURAN Y BAS, *Reynals y Rabassa*, p. 32.

43. L'article 20 de la constitució del 1869 deia: «La nación se obliga a mantener el culto y los ministros de la Religión Católica». I l'article 21: «El ejercicio público o privado de cualquier otro culto queda garantizado a todos los extranjeros residentes en España, sin más limitaciones que las reglas universales de la moral y del derecho. Si algunos españoles profesaren otra religión que la católica es aplicable a los mismos todo lo dispuesto en el párrafo anterior.» Per a aquesta discussió a les corts, vegeu Santiago PETSCHEN, *Iglesia-estado. Un cambio político. Las Constituyentes de 1869* (Madrid 1974).

cipis i varen recollir en el conjunt de l'estat més de quatre milions de signatures —el país tenia 16 milions d'habitants— de ciutadans que s'hi oposaven. Els conservadors catalans —Mañé, Duran, Reynals, Coll, etc.— publicaran articles contra els principis ideològics de la nova constitució i, en concret, contra la llibertat de cultes. Fins i tot els discursos en els Jocs Florals seran utilitzats per a cridar l'atenció de l'opinió catòlica davant la política religiosa dels liberals en el poder.⁴⁴

«La qüestió romana», l'any 1870, portà nous arguments als sectors catòlics conservadors per a reunir-se i mobilitzar-se.

Al final del 1869 el papa Pius IX intentà de refermar els principis més ultraconservadors de l'Església amb la convocatòria del Concili Vaticà I, i, al mateix temps, frenar el ja imparable procés unificador italià refermant la seva autoritat (dogma de la infal·libilitat papal). El papa rebrà aviat l'adhesió dels catòlics espanyols, els quals, aprofitant el vint-i-cinquè aniversari de la seva elecció, organitzaran manifestacions en diverses ciutats. A Barcelona la comissió d'adhesió al papa tenia un clar caire de reagrupament de tots els sectors burgesos catòlics, puix que només n'eren exclosos els demòcrates i els republicans i, per altres qüestions polítiques, els carlins.⁴⁵

Per un altre costat, en els intents de portar a cap concrecions polítiques el sentiment catòlic no tenia gaire èxit. A les eleccions del gener de 1869 havia fracassat a Barcelona la candidatura de «Defensa de la Unidad Católica», que havia estat organitzada per antics moderats, carlins i conservadors independents com Reynals i Rabassa, Coll i Vehí i Rubió i Ors.⁴⁶

Dos anys després, pel març de 1871, Reynals i Rabassa i Duran i Bas intentaren de posar d'acord diferents forces polítiques dretanes de Barcelona per a fer una candidatura de coalició. Però la impossibilitat de conciliar moderats, carlins, conservadors independents i unionistes en dues qüestions tan bàsiques com l'acceptació o no de la constitució del 69 i de la nova dinastia va fer fracassar el projecte.

Un any més tard, davant les eleccions generals d'abril de 1872, Reynals i Rabassa publicà un fullet titulat *El criterio conservador. La verdad política y los partidos*, que és la més clara mostra del pensament polític dels intel·lectuals conservadors catalans aquells anys.⁴⁷ Per a Reynals, l'objectiu fonamental era la defensa dels principis conservadors sense cap mena de concessió, componenda

44. Reynals i Rabassa presidí els Jocs Florals de l'any 1871 a Barcelona i pronuncià un discurs centrat en «la defensa de la unidad catòlica» (CARRERA Y PUJAL, volum v, ps. 446-451).

45. La comissió era formada, entre d'altres, pels moderats marquès de Ciutadilla i Lluís Desvalls, els conservadors Duran i Bas i Coll i Vehí, els coneguts homes de negocis Manuel Girona i Josep Antoni Muntadas i els destacats membres de l'ala dreta del progressisme Rius i Taulet i Collaso i Gil. Per la seva banda, la ultracatòlica «Revista Popular» de Sardà i Salvany organitzà pel seu compte una subscripció «en favor del Sumo Pontífice pobre», que recollí l'any 1871 la ridícula quantitat de 3.305 rals. (Vegeu José Andrés GALLEGO, *La política religiosa en España: 1889-1113*, Madrid, p. 32.)

46. Formaven la candidatura Antonio Aparisi y Guijarro, notori carlí, Francesc Romaní i Puigdemolles, que es presentava com a «catòlic i federalista», el dirigent moderat F. de Lersundi i els conservadors catòlics Pau de Barnola, Felip Vergés i R. Font.

47. Publicat sense nom de l'autor el fullet *El criterio conservador. La verdad política y los partidos* (Barcelona, Imprenta del Diario de Barcelona, 1872), és atribuït per Duran i Bas a Estanislau Reynals i Rabassa. El pròleg del fullet porta la data del 30 de març de 1872.

o pacte que pogués desvirtuar-los: «... solos, sin auxilio de ninguno de los elementos de la revolución, deben conseguir, si pueden, el restablecimiento de los principios conservadores.»⁴⁸

Així, si bé Reynals criticava el retraïment dels sectors burgesos conservadors, considerava que no havien d'acceptar-se les propostes dels «liberales-revolucionarios» d'anar junts a les eleccions per a fer cara als republicans. Tampoc no creia convenient cap aliança amb els carlins ni amb els antics moderats. Denunciava el paper exclusivista dels partits polítics i de les idees avançades: «La nación española ha sido vencida por los partidos, por el racionalismo, por el cosmopolitismo y por el individualismo.»⁴⁹ I, per primer cop d'una manera explícita, es declarava enemic del nou règim, de la seva constitució i de la nova dinastia. Per a ell, un catòlic no podia acceptar les noves institucions polítiques que anaven en contra dels principis conservadors, i «las verdades, los principios son superiores a los partidos».⁵⁰

En el fullet de Reynals es feia un clar atac a Cánovas del Castillo pel seu opuscle *La oposición liberal-conservadora en el año 1871*. Reynals qualificava d'individualista i oportunista l'actitud de Cánovas pel fet de no considerar la religió com a part integrant de la «nacionalitat espanyola». I encara que feia una implícita adhesió a la causa alfonsista,⁵¹ manifestava que la política canovista d'anteposar els interessos dinàstics als de la pàtria era extremament perillosa.

El fullet cridava els conservadors a fer propaganda dels seus principis amb escrits, actes, reunions i a organitzar-se: «Hemos sido vencidos los conservadores —es preciso reconocerlo así— y no nos queda más libertad ni otra vida que la que nos otorga el vencedor [...] con las armas que nos ha dejado la revolución y no puede prohibirnos, debemos luchar y conseguir el triunfo. Con la asociación, con la organización, con la sujeción de pensamiento y conducta de todos a un principio de unidad.»⁵²

D'aquesta manera Reynals proposava l'organització dels sectors conservadors catalans per a lluitar contra el règim revolucionari. Tres anys després de la revolució de setembre els intel·lectuals conservadors catalans començaven a situar-se en el camp de l'oposició al sistema, i manifestant-se partidaris d'una notòria ortodòxia catòlica —actitud que també prendran aviat Duran i Mañé—, incitaven les classes benestants a la lluita pel restabliment del «principio monárquico-cristiano», com deia Reynals, és a dir, un règim conservador i d'ordre social.

Una altra «causa» que permeté el reagrupament dels sectors burgesos catalans durant el sexenni fou la lluita contra la política aranzelària dels diferents governs revolucionaris. Miquel Izard ha descrit aquestes campanyes i el paper destacat que féu, tant pel vell Institut Industrial com per la nova organització dels «manufacturers», el Foment de la Producció Nacional, el grup més intransigent en la qüestió aranzelària.⁵³

48. *Id.*, p. 65.

49. *Id.*, p. 20.

50. *Id.*, p. 39.

51. «Se trata de rescatar la nación, se trata de devolverle su unidad devolviéndole su historia, y la encarnación de ella en el rey de sangre española» (*Id.*, p. 38).

52. *Id.*, p. 67.

53. Miguel IZARD, *Manufactureros, industriales y revolucionarios* (Barcelona 1979).

Les campanyes dels proteccionistes catalans significaren un clar trencament d'aquests sectors burgesos —bàsicament fabricants i comerciants— amb les forces polítiques que defensaven i imposaven des de Madrid les mesures lliurecanvistes. I encara que en realitat aquesta política no significà cap distorsió o empobriment del sector industrial català,⁵⁴ el desprestigi de Figuerola i de Prim i, per tant, del partit progressista, a Catalunya serà ben gran. Això facilitarà la relació entre els intel·lectuals conservadors i els capdavanters de les campanyes proteccionistes. Encara que el Foment i l'Institut com a corporacions sempre varen manifestar-se molt respectuoses amb les diferents legalitats vigents —govern provisional, monarquia d'Amadeu i República— i adoptaren fins i tot actituds que Izard considera com a apolítiques,⁵⁵ no fou aquest el comportament, a nivell personal, de molts dels seus dirigents. Com veurem, intervindran en la formació dels primers nuclis pro-alfonsistes catalans destacats membres de l'Institut Industrial de Catalunya, com Ferrer i Vidal, Josep Antoni Muntadas, Joan Jaumandreu, Josep Antoni Salom, Joan Buxeres i Manuel Girona.

L'altre moviment que ajudarà a la conscienciació i organització de les classes conservadores catalanes serà el que sorgí com a conseqüència de la qüestió colonial. Jordi Maluquer ha estudiat a fons l'actitud de l'alta burgesia catalana davant el problema cubà aquests anys.⁵⁶ Així, quan per l'octubre de 1868 esclatà la insurrecció cubana, seran aquests sectors els primers a mobilitzar-se i a pressionar sobre el govern per tal de liquidar ràpidament el moviment separatista.⁵⁷

Com diu Maluquer, «l'alta burgesia catalana havia pres partit, com era d'esperar, coneguda la funció de les colònies, per la continuació del domini espanyol a les Antilles».⁵⁸

Al final de l'any 1871 la qüestió cubana prengué un caire diferent com a conseqüència de l'avenç del moviment partidari de l'abolició de l'esclavitud. La resposta dels sectors socials que tenien interessos econòmics a les colònies fou la creació, primerament, dels Círculos Hispano Ultramarinos i, després, de la Liga Nacional. El moviment dels Círculos, com han explicat Maluquer i Espadas Burgos,⁵⁹ fou clarament polític des de bon començament, ja que, sota l'excusa de la lluita contra les idees abolicionistes, s'uniren elements de totes les opcions conservadores antigovernamentals. Així, el Centro de Madrid era assessorat per personalitats polítiques que anaven des del carlisme fins a l'ala mo-

54. Vegeu IZARD, *op. cit.*, sobretot el capítol «Protección y librecambio. La batalla arancelaria», ps. 84-141.

55. Respectuosos no vol dir satisfets amb la situació, com ho demostren les dures crítiques polítiques fetes per Güell i Ferrer, Puig i Llagostera o Bosch i Labrús. Però, de fet, aquests homes fins el 1873 no tenien cap més alternativa política a la situació, i els intents de Puig i Llagostera de substituir els partits polítics per agrupacions de caire econòmic, els Círculos de País Productor Independientes, varen fracassar totalment. Vegeu IZARD, *op. cit.*, ps. 254-262.

56. JORDI MALUQUER DE MOTES, *La burgesia catalana i l'esclavitud colonial. Modes de producció i pràctica política*, «Recerques», núm. 3, ps. 83-136.

57. MALUQUER, *La burgesia catalana*, ps. 115-116. Ja al final del 1868 anaren a Madrid les primeres comissions catalanes; Reynals formà part d'una (M. DURAN Y BAS, *Reynals y Rabassa*, p. 34).

58. JORDI MALUQUER DE MOTES, *op. cit.*, p. 116.

59. M. ESPADAS BURGOS, *Alfonso XII y los orígenes de la Restauración* (Madrid 1975).

derada del progressisme, entre elles Cánovas, Caballero de Rodas, Pedro Salvaverría, Romero Robledo, López de Ayala i el comte de Toreno.⁶⁰

A Barcelona el Círculo Hispano Ultramarino el creà, de fet, el Foment de la Producció Nacional el 13 de desembre de 1871. A la primera comissió organitzadora hi havia destacats industrials, comerciants, naviliers i financers: Joan Güell i Ferrer, Antoni López, Joan Antoni Salom i Josep Ferrer i Vidal.⁶¹

A l'estiu del 1872 el govern radical de Ruiz Zorrilla elaborà un projecte de llei d'abolició de l'esclavitud a Puerto Rico i n'anuncià un de proper per a Cuba. La resposta dels Círculos fou immediata; el de Barcelona, amb el suport de nombroses entitats econòmiques —el Foment, l'Institut Industrial i Agrícola, etc.—, presentà a Madrid una demanda de «*suspensión de las funestas reformas proyectadas*» que anava recolzada per unes quatre mil signatures de propietaris, industrials, comerciants i financers.⁶²

Fou en aquest moment que es formà l'amplíssim front antigovernamental de la Liga Nacional. Gairebé tota la noblesa espanyola i la majoria dels partits polítics —carlins, moderats, unionistes, alfonsins, constitucionals i republicans conservadors— s'uniren contra el govern radical i les seves pretensions abolicionistes. La Liga Nacional era, de fet, un instrument per tal de desestabilitzar la situació política i portar a un carreró sense sortida el govern, tot i que les heterogènies forces que la formaven tenien uns propòsits a termini mitjà molt diferents. A la comissió directiva de la Liga a Madrid hi havia els principals dirigents de l'oposició: Cánovas, López de Ayala, Toreno, Moyano, Caballero de Rodas, García Llorente, etc.⁶³

A Barcelona, encara que la iniciativa de formar la Liga Nacional fou del Círculo, també hi participaven importants personalitats representatives de les forces d'oposició. Així, a la comissió iniciadora, creada el 16 de gener de 1873, hi havia, al costat dels grans industrials i altres homes de negocis, els dirigents locals del partit moderat —comte de Foxà, marquès de Ciutadilla i Josep M. de Despujol— i els conservadors independents i antics unionistes, Duran i Bas, Reynals i Rabassa i Pelai de Camps.⁶⁴ Duran i Bas ja en aquests moments era considerat per la premsa republicana com «*el jefe nato de los borbónicos barceloneses*.»⁶⁵

Al míting constitucional de la Lliga a Barcelona, celebrat a la Llotja el 7 de febrer de 1873, hi van assistir més de 3.000 persones, i pronunciaren parlaments, entre altres, Reynals i Rabassa, el marquès de Ciutadilla i Josep Antoni Salom.⁶⁶ Dins la llarga relació dels membres de la comissió executiva —99 persones— hi havia les més destacades prrsonalitats del món econòmic, cultural, eclesiàstic i polític de la burgesia catalana. La majoria els trobarem aviat dins els grups pro-alfonsins dirigits per Duran i Bas.

60. *Id.*, p. 288.

61. Per a la llista sencera, vegeu Jordi MALUQUER DE MOTES, *op. cit.*, p. 117, nota 127.

62. M. ESPADAS BURGOS, *op. cit.*, p. 288.

63. *Id.*, p. 290.

64. Jordi MALUQUER DE MOTES, *op. cit.*, p. 121, nota 139.

65. «La Independencia» (8 de febrer de 1873).

66. Al míting parlaren el marquès de Ciutadilla en nom de la noblesa catalana, Francesc de Paula Renat, redactor del setmanari «El Paladín», Reynals i J. A. Salom, president del Círculo. Duran i Bas havia d'haver parlat, però una malaltia li ho impedí («Diario de Barcelona», 8 de febrer de 1873).

Espadas Burgos ha parlat del «*trasfondo cubano de la Restauración*»,⁶⁷ al·ludint a l'important paper que tingueren nombroses personalitats lligades als interessos colonials (militars, comerciants, propietaris, polítics, etc.) a favor de la causa alfonsista. Entre aquests destaca la important presència de catalans o de gent molt relacionada aquests anys amb Catalunya, com el general Martínez de Campos. Això és evident, però potser caldria invertir l'argumentació i dir que fou el moviment alfonsista el que s'aprofità de les campanyes organitzades pels Círculos Hispano Ultramarinos i la Liga Nacional per a capitalitzar políticament el descontentament dels sectors colonialistes.

D'aquesta manera, entre el 1869 i el 1873 s'anaren creant les bases per a la formació dels primers nuclis de l'alfonsisme a Catalunya. Els seus membres sortiran d'entre els catòlics conservadors enfrontats amb la legislació laica dels governs liberals, d'entre els més destacats dirigents de les campanyes proteccionistes i d'entre els directius del Círculo Hispano Ultramarino i la Liga Nacional de Barcelona. Els polítics que dirigiran el moviment seran bàsicament els antics dirigents moderats i unionistes, però els homes claus seran els intel·lectuals conservadors: sobretot Duran i Bas, Mañé i Flaquer i Reynals i Rabassa. Així, aquests homes prengueren de nou contacte amb la seva «clientela social». La fase següent serà dirigir el procés de reagrupament d'aquests sectors burgesos cap a una alternativa de *defensa social*, cap a la restauració de l'ordre conservador.

L'organització del moviment alfonsí a Catalunya (1873-1874)

El moviment a favor de la restauració de la dinastia dels Borbons en la persona del príncep Alfons prengué força a partir del nomenament de Cánovas del Castillo com a dirigent màxim el 4 d'agost de 1873. Se superaven d'aquesta manera els entrebancs i les intrigues de la camarilla moderada que envoltava Isabel II i que fins llavors havia dirigit el moviment.⁶⁸ Quan Cánovas es va fer càrrec de la direcció del moviment, la situació política espanyola era bastant favorable al reagrupament de tots els sectors de les classes dirigents: creixent desbordament del règim republicà per la radicalització de les lluites socials, ineficàcia de l'exèrcit davant els carlins i els cantonalistes, indisciplina de les tropes, etc. El sentiment pro-alfonsí no sols creixia entre l'alta societat i el món dels negocis, sinó també dins les casernes, entre l'oficialitat.

Però la causa restauradora es veia dificultada per les grans rivalitats entre les organitzacions polítiques que es manifestaven monàrquiques. La tasca de Cánovas de fer de totes les forces monàrquiques un sol moviment, d'arribar a una síntesi amb la restauració com a objectiu unificador, era difícil. L'antic partit moderat, dirigit per Moyano, Cheste, Esteban Collantes, etc., mostrava una clara hostilitat envers tots els qui havien col·laborat amb el règim revolucionari

67. M. ESPADAS BURGOS, *op. cit.*, ps. 271-300.

68. Isabel II abdicà en el seu fill Alfons el 24 de juliol de 1870, però aquest, menor d'edat encara, continuà sota la tutela materna fins a la seva majoritat, pel novembre de 1874. Així, el moviment alfonsí, de fet, era dirigit per l'ex-reina i la seva camarilla moderada (Cheste, Lersundi, Gasset) fins al final del 1872, i posteriorment pel duc de Montpensier, ja reconciliat amb Isabel II. Des de la proclamació de la República es va fer evident que el moviment restaurador, per a ser eficaç, sols podia ser dirigit des de l'interior d'Espanya i per una persona de la capacitat i representativitat política de Cánovas.

del setembre del 68, o l'havien acceptat; i aquest esperit de revenja arribava fins al punt que no es consideraven representats per Cánovas i li negaven, inicialment, tot suport. Els vells moderats volien ser els únics protagonistes de la Restauració i, amb aquest objectiu, promogueren conspiracions militars amb pretensions insurreccionals. De tota manera, hi havia un sector del moderantisme que ja des de les corts de l'any 69 col·laborava estretament amb Cánovas; eren homes com el comte de Toreno, el marquès de Bedmar i Barzanallana.

Pel que fa als antics unionistes, la divisió venia ja des de l'any 69, per la qüestió de l'elecció del rei. La majoria, seguint Serrano i Topete, donà suport a la candidatura del duc de Monpensier i participà en el govern de coalició amb els progressistes. La dreta unionista s'acoblà entorn de Cánovas i a poc a poc manifestà les seves simpaties pel príncep Alfons, mentres que es distanciava tant dels governs revolucionaris com dels moderats. Cánovas, que s'oposava a tot tipus d'acció insurreccional, era partidari d'esperar que el fracàs del règim d'Amadeu, i, després, de la República, facilités la pacífica proclamació del príncep com a rei.

Els progressistes, en crisi des de la mort de Prim, van acabar per dividir-se l'any 71 entre els constitucionalistes de Sagasta i els radicals de Ruiz Zorrilla, que governaren durant l'any 1872 i donaren els seus vots a la República el 13 de febrer de 1873. La descomposició d'aquests partits era gran a mitjan 1873; fins i tot un grup dirigit per Romero Robledo s'apropà a l'alfonsisme que dirigia Cánovas. Fou precisament en aquest moment, a la tornada de Cánovas del seu viatge a París, que es constituí a Madrid el Círculo Liberal Alfonsino, integrat inicialment pels canovistes i els amics de Romero Robledo.

El moviment alfonsí prengué ràpidament força, augmentà la propaganda favorable a la restauració malgrat les dificultats posades pel govern i els problemes de finançament, i començaren a crear-se Círculos Liberales Alfonsinos a diferents ciutats sobre la base d'amics polítics i socis dels cercles ultramarins.

Però a Catalunya el reagrupament de les forces burgeses es veia dificultat per les discrepàncies tàctiques i ideològiques entre els dirigents de l'antic partit moderat i el grup conservador encapçalat per Duran i Bas.

Enric de Foxà i Bassols, comte de Foxà, principal dirigent del moderantisme català, estava molt lligat al nucli militar conspiratiu que comandava el comte de Balmaseda.⁶⁹ Els anys 1872 i 1873 Foxà tingué a Catalunya una gran activitat conspirativa, que sempre fou censurada tant per Cánovas com pel grup conservador de Duran. Al principi del 1872 Foxà havia ja creat alguns comitès pro Restauració amb militars i personalitats moderades a Barcelona, Girona i Lleida i pretenia organitzar una insurrecció abans que s'aixequessin els carlins.⁷⁰

69. Blas de Villate, comte de Balmaseda —o Valmaseda— residí a Cuba des del 1856 i ocupà importants càrrecs militars, fins a arribar al de capità general de l'illa (novembre de 1871 - juliol de 1872). Segons Espadas Burgos, fou a Cuba on formà un grup de militars conspiradors, la majoria de procedència moderada, que actuarà a Espanya activament entre el 1872 i el 1874. A Catalunya els membres més destacats del grup serien, a més de Foxà, el brigadier Freixes, el coronel Varga, el comandant Ortega i el capità Molins, mentre que a Madrid ho serien els generals Caballero de Rodas, Zapatero, Gasset i el mateix Martínez de Campos (ESPADAS BURGOS, *Alfonso XII*, ps. 338 i ss., i J. MARTÍNEZ FRIERA, *El capitán general Martínez Campos*, Madrid 1947, p. 93).

70. M. MORAYTA, *Historia General de España*, vol. IX, p. 446, i J. MARTÍNEZ FRIERA, *op. cit.*, p. 93.

Les activitats conspiratives de Foxà continuaren l'any 1873, i fins i tot tingué un paper destacat en l'intent del capità general de Catalunya Gaminde d'oposar-se a la proclamació de la República.⁷¹

A Catalunya la instauració del règim republicà afavorí el fet que molts conservadors retrets de la política veiessin la necessitat de prendre partit pels nuclis pro-alfonsins, que tot just començaven a crear-se, i a donar-los suport.

Els sectors burgesos catalans, atemorits per l'avenç de les forces revolucionàries, per la inestabilitat del règim republicà i per la creixent ofensiva carlina,⁷² exigien de les autoritats, abans de tot, el manteniment de l'ordre públic. Això és el que es desprèn de la correspondència establerta entre Duran i Bas i Estanislau Figueras, quan aquest era president del govern republicà: «*El sentimiento religioso y la convicción conservadora os hace tan impacientes como los pretendientes que querían un destino y lo querían enseguida: vosotros queréis orden y lo queréis en el acto*», responia Figueras a les demandes de Duran per l'abril de 1873.⁷³

Quan per l'agost d'aquest any Cánovas es va fer càrrec de la direcció del moviment alfonsí, entrà ràpidament en relació amb Mañé i Flaquer i li oferí d'organitzar-lo a Catalunya: «... *uno de los primeros pasos que dio* —Cánovas— «*fue telegrafiarle a Aguas Buenas para que fuera a París con el fin de encargarme de la organización del partido alfonsino en Cataluña. [...] Convénzeme de que aquella jefatura correspondía por muchos títulos al Señor Duran y Bas, a quien yo secundaria en cuanto hiciera, pues que además de estar de acuerdo con él le reconocía la superioridad.*»⁷⁴

La correspondència política entre Duran i Cánovas, iniciada a la tardor del 1873, ens dóna una inapreciable informació sobre el procés d'organització dels sectors alfonsins de Catalunya, amb totes les seves dificultats, vacil·lacions i els seus dubtes.⁷⁵ Cal destacar molts aspectes d'aquesta correspondència, que és produïda parcialment als apèndixs, però potser un d'inicial és la constatació de la significativa reticència dels conservadors catalans a organitzar-se com a partit polític, com a sucursal del Círculo Liberal Alfonsino de Madrid. Els bur-

71. Foxà, amb Josep M. de Despujol i altres militars moderats, per indicació de Caballero de Rodas, pressionaren sobre Gaminde perquè impedís la proclamació del règim republicà a Barcelona. Foxà i el comandant Moreno Riva intentaren d'apoderarse de la caserna de les Drassanes, però fracassaren davant la resistència dels sergents. Finalment, Foxà, Caballero de Rodas, Gaminde i altres militars compromesos en el cop fugiren a França en un vaixell de guerra (M. MORAYTA, *Historia general de España*, volum ix, p. 459).

72. Durant l'any 1873 els carlins entraren a poblacions tan importants de Catalunya com Ripoll, Berga, Igualada, Solsona, Vic, Banyoles, Cardedeu i Prades. L'any següent, el 1874, ho feren a Manresa, Olot i la Seu d'Urgell, ciutat on restaran durant un any.

73. Carta d'Estanislau Figueras a Manuel Duran i Bas del 7 d'abril de 1873, amb l'encapçalament de «*Presidencia del Gobierno de la República Española. Particular*» (Arxiu Duran i Bas).

74. J. MAÑÉ Y FLAQUER, *El señor Cánovas y el Diario*, segona part («*Diario de Barcelona*», 5 de setembre de 1897).

75. Cánovas i Duran es coneixien de feia anys, de l'època de govern de la Unió Liberal, quan Duran fou diputat a corts i Cánovas ministre de Governació (1864) i d'Ultramar (1865). Posteriorment mantingueren relacions de tipus financer: la primera carta de Cánovas a Duran que hi ha a l'Arxiu Duran i Bas és de l'1 de març de 1870, i Cánovas, com a president de la companyia de ferrocarril «*de Medina del Campo a Zamora, Orense y Vigo*» (MZOV) demana a l'accionista Duran la seva presència a una important junta d'aquesta entitat.

gesos conservadors de Barcelona s'estimaran més organitzar-se per agrupacions de «classes socials», és a dir, per grups socio-professionals afins (propietaris, comerciants, industrials, advocats, catedràtics, etc.) i formar una Liga del Orden Social cap al setembre de 1873. Aquesta organització, que no volia ser un partit, tenia com a objectius la defensa dels interessos religiosos i conservadors («unitat religiosa», ordre social, propietat, etc.) davant l'amenaça de la «propaganda socialista»; el refús de totes de les «*fuerzas desintegradoras de la patria*» (federalistes, cantonalistes, etc.) i la reivindicació de la institució monàrquica hereditària i tradicional amb «*un rey de sangre y sentimientos españoles*».⁷⁶

Aquesta manca d'explicitació del nom del príncep Alfons en el programa de la Liga del Orden Social serà lamentada per Cánovas en una carta adreçada a Duran, que ja porta l'encapçalament de Junta Directiva del Partido Liberal Alfonsista i que deu ser de l'octubre o del novembre de 1873.⁷⁷ D'una manera oficial el 14 de desembre del mateix any Cánovas invità els monàrquics catalans que «*abandonando el retraimiento en que han vivido muchos o proclamando su candidatura monárquica los que no la han proclamado todavía, podamos hacer un supremo esfuerzo y reunidos con fe y energía contribuir a mejorar la tristísima situación de nuestra desgraciada patria*».⁷⁸

El 19 de desembre Cánovas envià una carta al que havia de ser el nucli dirigent de la Liga del Orden Social o agrupació de les classes socials: Duran i Bas, Ferrer i Vidal, Ramon de Siscar, Felip Bertran i d'Amat i Pelai de Camps, tots antics diputats unionistes. La carta, a més d'anunciar la propera publicació d'una circular-manifest de la Junta Directiva alfonsina,⁷⁹ insistia de nou en la necessitat de l'organització dels monàrquics barcelonins, i per tal de facilitar aquesta tasca incloïa una llarga llista de «*personas importantes de esa capital, a quienes sería conveniente que visitasen Vds*».⁸⁰ Cánovas finalitzava l'escrit assenyalant la necessitat de refusar tot exclusivisme de grup o partit per tal que «*todos los monárquicos constitucionales quepan a la sombra de nuestra bandera*».

La llista tramesa per Cánovas⁸¹ conté 105 noms d'importants personalitats de la vida econòmica, política i social de Barcelona: hi ha disset ex-diputats (entre ells Ferrer i Vidal, Joan Illas i Vidal, Ramon de Siscar, Bertran i d'Amat, Pelai de Camps, Joaquim M. de Paz, Francesc Barret, Manuel Girona i Josep Puig i Llagostera), cinc dirigents de grans corporacions professionals i econòmiques (Melcior Ferrer, degà del Col·legi d'Advocats, Antoni Cipriano Costa, president de l'Institut Agrícola, Josep Antoni Salom, del Círculo Ultramarino, Joan Jaumandreu, de l'Institut Industrial, i Antoni Xurriguer de la Junta de Pro-

76. Sobre la Liga del Orden Social sols he trobat un esborrany de Duran, molt dolent, del que podria ser el seu manifest programàtic. Enlloc no he trobat referències al funcionament d'aquesta organització que, de fet, devia ser el precedent de les agrupacions «de classes socials».

77. Carta de Cánovas a Duran, sense data (Arxiu Duran i Bas).

78. Carta de Cánovas a Duran del 14 de desembre de 1873 (Arxiu Duran i Bas).

79. El manifest, o circular-manifest, del qual hi ha una còpia a l'Arxiu Duran i Bas, és dirigit per la Junta Directiva del Partido Liberal Alfonsista a una sèrie de personalitats monàrquiques, i sols indica, com a data, el mes de desembre de 1873. És signat, com a delegats de la Junta Directiva, per Pedro Salaverria, el marquès d'Alcañices (duc de Sesto), J. Elduayen i F. Romero Robledo. No l'he vist publicat enlloc ni és mencionat per Espadas Burgos. El seu interès polític és notable.

80. Cánovas a Duran, 19 de desembre de 1873 (Arxiu Duran i Bas).

81. Per a la llista sencera vegeu l'apèndix 1.

pietaris de Barcelona), quatre periodistes (entre ells Mañé, Antoni Brusí i Reynals), deu catedràtics de la universitat (entre ells Rubió i Ors, Gaietà Vidal i Valenciano i Letamendi), vint propietaris (entre ells Josep Buxeras, Josep M. de Despujol, Josep Munner, Francesc Jumà, Baltasar de Bacardí i Antoni de Larrad), catorze comerciants (entre ells Antoni López i López, Josep Amell, Josep Canela, Frederic Nicolau, Miquel Biada, Francesc Rahola i Andreu Anglada), sis fabricants (entre ells Eusebi Güell i Bacigaluppi, Josep Antoni Muntadas, Antoni Escubós, Joan Sert i Miquel Vilaregut), vint-i-sis advocats, magistrats i jutges (entre ells Amador Guerra, Joan B. Orriols, Josep Vilaseca i Moga, Ricard Ventosa, Josep M. Pera, Salvador de Brocà, Marià Maspons i Josep Argullol), sis membres de la noblesa (entre ells els marquesos de Ciutadilla, de Castellbell i de la Vall de Ribes i el comte de Foxà) i altres professionals, financers (com Josep M. Serra, director del Banc de Barcelona), homes de negocis, etc.

Dues coses cal destacar d'aquesta llista: primerament, la presència de nombroses persones vinculades als interessos econòmics colonials (hi ha 12 dels 22 membres de la junta directiva del Círculo Hispano Ultramarino i 17 dels 27 de la de la Liga Nacional de Barcelona), del món financer (hi ha 13 alts càrrecs del Banc de Barcelona i 17 futurs accionistes-fundadors del Banc Hispano-colonial, l'any 1875) i dels grans propietaris de finques urbanes de Barcelona (hi ha 9 dels 11 membres de la Junta Directiva de l'Associació de Propietaris de Finques); segonament, la significativa absència de fabricants mitjans i petits i del president del Foment de la Producció Nacional, Pere Bosch i Labrús. Per contra, hi ha els grans industrials i comerciants de l'Institut Industrial. Per altra banda, la llista de Cánovas portava una petita anotació final recomanant «*muy especialmente*» l'atenció sobre els dos darrers noms de la llista: els coneguts líders proteccionistes Antoni Castell de Pons i Josep Puig i Llagostera.

Quant a les simpaties polítiques de les persones de la llista, hi ha un clar predomini de gent de procedència unionista i moderada, i són pocs els que vinguin de l'antic partit progressista.

A l'arxiu Duran i Bas hi ha dues llistes més que semblen complementàries de la lliurada per Cánovas i que devien ser fetes per Duran i els seus col·laboradors més íntims. A aquestes llistes hi ha 65 noms més; entre ells cal destacar el d'Evarist Arnús, Pau Milà i Fontanals, Elies Rogent, Timoteu Capella, Isidre Pons, Ramon Comas, Josep Buxeda, Policarp Aleu, Agustí Robert, Llorenç Pons i Francesc de P. del Villar.⁸²

En conjunt, les tres llistes sumen 170 persones, les professions majoritàries de les quals són les de comerciants, propietaris i advocats (cadascuna més de trenta individus), mentre que els fabricants no són ni una dotzena.⁸³

A mesura que la situació política evolucioni d'una manera favorable als partidaris de la restauració monàrquica, la correspondència entre Cánovas i Duran es farà més freqüent i extensa. El 24 de desembre de 1873 Cánovas responia

82. Les dues llistes senceres a l'apèndix, 2.

83. Pel que es veu per les professions de la majoria de les persones de les llistes sembla confirmar-se de nou la tesi de Miquel Izard, entre d'altres, que l'alta burgesia catalana era formada bàsicament per comerciants, propietaris i financers i no «sols» per fabricants. L'absència de gent significativa del Foment a les llistes, davant la considerable presència de gent de l'Institut Industrial, pot significar també comportaments polítics diferenciats entre una mitjana burgesia industrial i la gent més destacada del món dels grans negocis.

al que devia ser una sèrie de crítiques i dubtes formulats pels alfonsins de Barcelona a la circular-manifest de Madrid.⁸⁴ Cánovas insistia en la necessitat de la unió de totes les forces monàrquiques, i no sols la dels ex-unionistes. Ratificava el caràcter conservador del moviment alfonsista i afirmava que no calia concretar més els principis polítics, atès que «*es menester no suscitar cuestiones que dividan, sino tomar principios generales que unan y congreguen a muchos*»; segons ell, ja era prou garantia del caràcter conservador de la causa el nom dels qui signaven el document i el paper que ell mateix tenia com a director.

Finalment, Cánovas feia un advertiment a Duran respecte a una qüestió que serà un dels principals punts de fricció entre ell i els conservadors catalans: per a Cánovas la restauració no podia ser un simple tornar a la situació anterior al 1868, i per això calia que intervinguessin en el moviment fins i tot persones que «*habían figurado en los períodos revolucionarios anteriores*». Cánovas demanava, «*en nombre de mi constancia personal y mi adhesión bien notoria a los principios conservadores y a la dinastía*», prudència i esperit de concòrdia als conservadors de Barcelona.

La primera resposta a Cánovas que he pogut localitzar a l'Arxiu Duran és del 30 de desembre de 1873. L'esborrany és de Duran, però la carta també fou signada per Bertran i d'Amat i Ramon de Siscar.⁸⁵ En aquesta carta parlen de la primera reunió que celebraren una part de les personalitats de les llistes —setze en total— i dels acords presos. Així, el primer nucli alfonsista barceloní va arribar a les conclusions següents:

1) Que calia que els conservadors de Barcelona sortissin del seu retraïment. 2) Que l'única solució monàrquica possible era la del príncep Alfons. 3) Que a Barcelona el que calia fer era crear organitzacions per interessos socials, «*que tenían más preponderancia que los de partido*». 4) Que calia no precipitar-se, ja que, atesa la situació d'intolerància existent, això podia restar moltes adhesions. 5) Formar una comissió encarregada d'elaborar les bases de l'organització; els membres d'aquesta comissió eren Antoni Castell de Pons, Antoni Xurriquer, Josep Ferrer i Vidal, Estanislau Reynals i Rabassa, Felip Bertran d'Amat i Manuel Duran i Bas.⁸⁶

Cánovas es manifestà d'acord amb aquests punts, però aconsellà als conservadors de cercar una entesa amb el Comité Monàrquico Conservador, que presidia al comte de Foxà. Si aquest no acceptava de constituir un comitè unitari, assenyalava Cánovas, la direcció de Madrid sols tindria en conte el grup dirigit per Duran i Bas.⁸⁷ S'iniciaven així les baralles i rivalitats entre les dues organitzacions alfonsistes de Barcelona, que havien de durar mesos.

El comte de Foxà tenia el suport de la vella direcció del partit moderat, que encara recelava de Cánovas, i dels militars conspiradors de Balmaseda, entre ells el capità general de Catalunya Arsenio Martínez de Campos. La relació íntima de tots dos quedà palesa durant els esdeveniments del gener de 1874 a Barcelona. Martínez de Campos considerà una traïció a l'alfonsisme el fet

84. Carta de Cánovas a Duran del 24 de desembre de 1873 (Arxiu Duran i Bas) (apèndix 3).

85. Esborrany del 30 de desembre de 1873 fet per Duran (Arxiu Duran i Bas).

86. Castell de Pons procedia del progressisme, Xurriquer del modernisme, i tots els altres quatre es poden considerar com a antics simpatitzants de l'unionisme.

87. Carta de Cánovas a Duran del 6 de gener de 1874 (Arxiu Duran i Bas).

que la «paviada» significués la continuïtat del règim republicà, encara que sota la forma autoritària i conservadora de Serrano. Per això, i amb la col·laboració de Foxà, intentà d'enfrontar-se amb el nou govern de Madrid i proclamar la monarquia d'Alfons XII. Però la total oposició del general Turón, cap de l'exèrcit expedicionari de Catalunya, els va fer desistir. Martínez de Campos fou destituït i arrestat i Foxà fugí a l'estranger.⁸⁸

El general Martínez de Campos s'havia guanyat en poc temps la confiança d'amplis sectors de la burgesia catalana, tant per la seva eficàcia militar contra els carlins com per la manera expeditiva amb què havia liquidat la resistència de les milícies federals al cop del 3 de gener de 1874.⁸⁹ El dia 5 havia destituït totes les autoritats republicanes i les havia reemplaçades per persones de conviccions molt més moderades: conservadors i constitucionalistes.⁹⁰ El dia 9 dissolgué l'Associació Internacional de Treballadors i requisà el seu local, així com el de l'Estado Catalán.⁹¹ Els batallons de la milícia foren dissolts i les armes confiscades.

Ferran Soldevila considera que la destitució de Martínez de Campos pel govern Serrano fou motivada per la por al fet que aquest, amb el suport de la burgesia catalana, fes un cop d'estat a favor del príncep Alfons.⁹² Guillem Graell afirma que eren els dirigents del Foment de la Producció Espanyola els que hi havia al darrera de Martínez de Campos i que foren ells qui varen donar força a la seva carrera política.⁹³

Però, de fet, tot era un xic més senzill. L'intent putxista de Martínez de Campos no comptava ni amb el suport de Cánovas, que el censurà durament,⁹⁴ ni tampoc del grup alfonsí dirigit per Duran i Bas. I és molt dubtós que els dirigents del Foment l'organitzessin, ja que, com hem vist, no eren tinguts gaire en compte pels dirigents de l'alfonsisme barceloní. La presència del comte de Foxà en la conspiració ens inclina a creure que l'intent cal situar-lo en la llista dels promoguts pels militars moderats del comte de Balmaseda; sobretot

88. Martínez de Campos havia publicat, el 23 de gener, una allocució de comiat als catalans, cinc dies després d'haver estat destituït, que fou considerada subversiva pel govern Serrano. Arrestat per ordre del consell de ministres, es negà a fugir, tal com li aconsellava Foxà, i ingressà a les presons militars de Sant Francisco de Madrid. Després fou traslladat al castell de Bellver de Mallorca, on va restar arrestat fins el 6 d'abril d'aquell any. El nou capità general de Catalunya, general Rafael Izquierdo, en arribar a Barcelona es presentà com a «representante del gobierno de la República, represento al gran partido liberal sin distinción de infecundos matices de bandería» (J. GATELL i E. VILARRASA, *Historia de la revolución de setiembre*, Barcelona, Imprenta Religiosa y Científica, 1875, p. 912).

89. La resistència armada al cop de Pavia durà a Barcelona del 8 a l'11 de gener i fou molt important a Gràcia, Sant Andreu, Sabadell i, sobretot, a Sarrià, on una columna de 800 milicians federals, dirigits pel Xic de les Barraquetes, fou vençuda per les tropes que dirigia personalment Martínez de Campos.

90. La nova comissió provincial, que substituïa la diputació, era presidida pel conservador Melcior Ferrer, degà del Col·legi d'Advocats, i en formaven part Francesc Soler i Matas, Josep Vilaseca i Mogas, Josep Domenech i Coll i Bartomeu Godó. Per a substituir l'ajuntament republicà fou nomenat el constitucional Francesc de P. Rius i Tauler com a alcalde, i com a regidors, notoris constitucionalistes i conservadors, entre els quals Ricard Ventosa i Josep Jover i Serra.

91. *Almanaque del Diario de Barcelona para el año 1875*, p. 80.

92. Ferran SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, volum III (Ed. Alfa) p. 135.

93. Guillermo GRAELL, *Historia del Fomento del Trabajo Nacional*, p. 332.

94. V. M. ESPADAS BURGOS, *Alfonso XII*, p. 343, nota 16.

si hom té en compte que Martínez de Campos havia estat molt lligat durant la seva estada a Cuba amb el grup d'amics moderats d'aquell.⁹⁵

Durant els onze mesos de govern Serrano no varen ser fàcils les relacions entre els conservadors catalans, ja clarament abocats a l'organització del moviment alfonsista, i les noves autoritats. Els diferents capitans generals de Catalunya que se succeïren —Izquierdo, Serrano Bedoya i López Domínguez— intentaràn dur a terme una difícil política respecte als burgesos catalans: per un costat, voldran donar proves de confiança mantenint l'ordre públic i garantint la normalització de la vida social, econòmica i àdhuc religiosa,⁹⁶ però també intentaràn impedir la propaganda monàrquica sancionant sovint el «Brusi» i altres publicacions alfonsines.⁹⁷

Si bé és cert que el règim de Serrano fou ben acollit per la classe dominant catalana, això fou perquè posava fi al predomini del republicanisme federal i desarticulava el moviment obrer més radical. Així, el fet que el Banc de Barcelona oferís, el 4 de març de 1874, al govern un préstec de quatre milions de rals sense interès per les necessitats de la guerra⁹⁸ no implicava que els dirigents d'aquesta entitat financera volguessin consolidar el sistema republicà-presidencialista del duc de La Torre. Com hem vist, tant Manuel Girona com Josep M. Serra eren entre els possibles membres de les agrupacions pro-alfonsines. Una cosa era aprofitar-se del canvi polític per a assolir unes posicions polítiques d'una certa influència i una altra, diferent, donar suport a les pretensions de Serrano de convertir-se en el Mac Mahón espanyol. Així, si analitzem la composició de les principals institucions públiques de Barcelona, diputació provincial, ajuntament, etc., les trobem ja plenes de notoris conservadors alfonsins, des de Pelai de Camps al marquès de Ciutadilla, passant per Antoni López, Ferrer i Vidal i Josep Antoni Muntadas.⁹⁹

Aquesta ambigüitat política respecte al règim de Serrano quedarà també evidenciada amb motiu d'un incident entre el governador civil de Barcelona, José Gómez Díez, i Duran i Bas al principi de març de 1874. El governador nomenà el conservador català membre de la «*junta encargada de fomentar la suscripción y recaudación de los donativos que se hagan para ayudar a los gastos de la guerra*», però Duran hi renuncià manifestant la seva total oposició a la política del govern Serrano: «*Me creo impedido por un deber de conciencia y por un sentimiento de dignidad a aceptar el cargo.*»¹⁰⁰

L'acció de Duran, elogiada per Cánovas,¹⁰¹ de tota manera creava un problema complex: que semblés una censura, no al règim polític, sinó a l'exèrcit. Aquest perill era assenyalat per Cánovas: «...*la opinión pública, extraviada por*

95. *Id.*, p. 343.

96. Ja a mitjan gener de 1874 tornaren a celebrar-se a Barcelona actes públics de caràcter religiós (processons, cerimònies de «purgació de temples profanats») i obriren de nou les portes les escoles parroquials de la Sociedad de Católicos para la Instrucción de la Clase Obrera, que presidia Duran i Bas.

97. El 8 de març el «Brusi» fou suspès per 7 dies, durant els quals fou substituït pels subscriptors pel diari «Crónica de Cataluña». El 31 de març i el 23 de maig en fou recollida l'edició i amonestat el director, Mañé i Flaquer (*Almanaque del Diario de Barcelona para 1875*, p. 107).

98. *Id.*, p. 90.

99. J. CARRERA Y PUJAL, *Historia política*, vol. v, p. 239.

100. Carta de Duran al governador civil de Barcelona (còpia a l'Arxiu Duran), del 6 de març de 1874.

101. Carta de Cánovas a Duran del 12 de març de 1874 (Arxiu Duran i Bas).

†
*nuestros enemigos, no pueda imaginar nunca que el partido alfonsino se encuentra divorciado de los intereses de nuestro valiente ejército y se niega a prestarle ayuda en sus infortunios.»*¹⁰²

Cánovas considerava que el règim de Serrano ja no podia durar gaire temps més i que els fracassos militars al front del nord evidenciarien la necessitat de la restauració monàrquica; però advertia, per quarta vegada, que calia ser prudents, «*templar impacencias*» perquè tot el procés polític finalitzés com un «*advenimiento normal*».¹⁰³

El mes de maig esclatà l'enfrontament entre les dues organitzacions que a Barcelona volien protagonitzar el procés restaurador com a conseqüència del sobtat canvi d'actitud de Cánovas. El 6 de maig aquest comunicava a Duran que «*el comité Foxà ha estado siempre reconocido por el de Madrid*» i que això no havia d'afectar el funcionament dels «*liberales alfonsinos*» que seguien Duran.¹⁰⁴ Simplement, els recomanava que cerquessin amb Foxà «*el mayor acuerdo posible*».

Aquest canvi, que devia ser provocat per la millora de les relacions entre Cánovas i la direcció moderada de Madrid, culminarà, pel juliol d'aquest any, amb l'entrada a la junta directiva del moviment alfonsista de Moyano, el marquès de Molins i altres dirigents del moderantisme històric.¹⁰⁵

Però a Barcelona la dicotomia entre un comitè alfonsí, dirigit per moderats, i unes agrupacions «de classes socials» impulsades bàsicament per unionistes, creava problemes i confusions. És per això que Duran i Bas redactà una llarga carta on, a més de donar informació sobre la situació política de Barcelona, plantejava la protesta formal del grup de conservadors davant les ambigüitats de la direcció de l'alfonsisme.¹⁰⁶

L'optimisme dels alfonsins catalans era notable, i consideraven que l'adveniment de la monarquia podria produir-se ràpidament si algun cap militar aprofitava la situació; si això es produïa, «*...el elemento civil se pondría sin dudar a su lado y creo no hacerme ilusiones al asegurarle para este caso el concurso de las personas de más importancia en la población.*»¹⁰⁷

Respecte al reconeixement per part de la direcció del moviment de Madrid del comitè conservador del comte de Foxà, Duran considerava que a Barcelona ja no existien ni el partit moderat ni l'unionista, i que «*lo más granado de todas las clases sociales está con nosotros*», és a dir, a les seves agrupacions socio-professionals. Explicava que, de les 12 agrupacions, ja en funcionaven 10; que totes feien reunions setmanals i que existia un comitè directiu, que coordinava les actuacions, que es reunia tots els diumenges a casa de M. Duran.¹⁰⁸ La principal tasca de les agrupacions era influir sobre l'opinió pública a favor de la

102. *Id.*

103. Carta de Cánovas a Duran del 27 de març de 1874 (Arxiu Duran i Bas).

104. Carta de Cánovas a Duran del 6 de maig de 1874 (Arxiu Duran i Bas).

105. MARQUÈS DE LEMA, *De la Revolución a la Restauración*, vol. II, ps. 714-715.

106. Carta de Duran a Cánovas del 19 de maig de 1874 (còpia a l'Arxiu Duran). *Vid.* apèndix 3.

107. *Id.*

108. El comitè directiu era format per Duran i Bas, Mañé i Flaquer, Reynals i Rabassa, marquès de Ciutadilla, G. Vidal i Valenciano, Josep M. Pera, Celestí Barallas, Francesc de P. del Villar, Josep A. Buxeras, A. Castell de Pons, Sebastià Plaja, Jaume Gasset, Josep Ferrer i Vidal, S. Capdevila i Francesc Espinal (Carta de Cánovas a tots aquests del 31 gener de 1875, Arxiu Duran i Bas).

causa monàrquica i guanyar adeptes entre les classes benestants. Fins i tot projectaven de publicar un diari més barat i «popular» que el «Brusi».¹⁰⁹

Duran negava l'acusació que el seu grup fos format sols per unionistes, i assenyalava la presència d'antics progressistes (Castell de Pons), d'ex-moderats (Buxeres, Xurriguer, etc.) i d'ultraconservadors (com el marquès de Ciutadilla), juntament amb els procedents de la Unión Liberal (Bertran, Camps, Siscar, Ferrer i Vidal i el mateix Duran): «...*nuestra reunión no es de antiguos elementos de la Unión Liberal, sino alfonsinos de todos los partidos, desde el absolutista al democrático*». Duran es refermava en la convicció que l'organització per classes sòcio-professionals, i no en forma de partit polític, era la més eficaç: «...*responde mejor a la idea que la restauración monárquica no es un hecho político simplemente, sino un gran principio social.*»

Però el que més preocupava el grup dirigit per Duran era el fet que el comte de Foxà tingués autoritzacions escrites d'Isabel II i del mateix Cánovas per a actuar oficialment a Catalunya com a representant seu. Indignat per la confusió que això produïa, Duran amenaçà d'abandonar la direcció del moviment alfonsista si no es clarificava la situació. Els seus amics, pel seu compte, es negaven a tenir cap mena de relació amb el titulat comitè conservador de Foxà («*¿nosotros no somos conservadores?*»), i tan sols acceptarien que aquests ingressessin individualment a les seves agrupacions.

Cánovas, molt més pragmàtic, cercà aviat la conciliació entre Foxà i Duran presentant com a compatibles, i fins i tot complementaris, els grups alfonsins que dirigien. Per a Cánovas, mentre Foxà organitzava els vells moderats, calia que existís una altra organització amb «*personas de todas procedencias políticas, con tal que coincidiesen en nuestra solución dinástica*».¹¹⁰ I aquesta era la tasca que, segons Cánovas, «*creí reservar a V. para hacer compatibles sus gestiones con las del Sr. conde de Foxà*». Cánovas assegurava, finalment, que si partien d'aquests pressupostos «*el centro del Sr. Foxà ni ha de hacerle sombra ni debe ponerle ningún género de obstáculos*».¹¹¹

De fet, les coses devien anar per aquest camí, atès que el contenciós entre les dues organitzacions deixà d'aparèixer a la correspondència entre Duran i Cánovas. Mentrestant, la situació política espanyola evolucionava d'una manera favorable als interessos dels alfonsins. El règim de Serrano, fracassat l'intent de liquidar la guerra carlina en poc temps, no aconseguia establir-se i era impotent per a aturar l'onada pro monàrquica. La majoria de l'oficialitat, sobretot la de l'exèrcit del nord, es manifestava de manera pública com a partidària del príncep Alfons. De tota manera, la mort del general Manuel G. de la Concha, el marquès del Duero, deixà Cánovas sense l'home que pensava fer servir com a dirigent militar del pronunciament monàrquic.¹¹²

Aquest fet féu que Cánovas canviés la tàctica política. Calia fer un nou plantejament, i aquest passarà ara per fer fer al mateix príncep Alfons un paper de

109. En aquells moments, a més del «Brusi», hi havia com a publicació alfonsista a Barcelona el setmanari «El Paladín», que havia estat finançat per Josep Buxeres i Abat i que dirigia Francesc de Paula Renart.

110. Carta de Cánovas a Duran del 8 de juny de 1874 (Arxiu Duran i Bas).

111. *Id.*

112. Fernández Almagro sosté que hi havia un acord entre Cánovas i el marquès del Duero per tal d'aprofitar, un cop alliberat Bilbao del setge carlí, l'èxit militar i polític per a proclamar rei el príncep Alfons (M. FERNÁNDEZ ALMAGRO, *Cánovas*, Madrid 1972, ps. 237-239).

protagonista. Però abans calia que aquest tingués llibertat de moviments: «...para decir algo D. Alfonso al país, lo primero es emanciparlo», deia Cánovas a Duran en carta del 30 de juliol, atès que res no es podia fer «mientras esté bajo tutela de su madre o mientras se le considere menor de edad».¹¹³

Així, a la tardor del 1874 s'inicià l'operació de preparar un manifest polític que el príncep dirigiria al país poc després de la proclamació de la seva majoritat.¹¹⁴ El marquès de Molins, membre de la junta directiva alfonsista, redactà un missatge d'adhesió a don Alfons que fou signat per la major part dels grans d'Espanya i de la noblesa.¹¹⁵ La resposta a les felicitacions i adhesions fou el famós manifest de Sandhurst, fet públic l'1 de desembre de 1874.

A Catalunya, el manifest el van rebre diferents personalitats, entre elles i conjuntament, Duran, Mañé i Reynals, en nom de les agrupacions de les «clases socials», que dies abans havien felicitat don Alfons.¹¹⁶ De tota manera, el manifest, redactat per Cánovas, no agradà als conservadors catalans. Per a Duran i Mañé, com després veurem, el contingut del document era poc fidel als principis ideològics i polítics sobre els quals s'havia de basar la restauració monàrquica; hi havia massa concessions al liberalisme democràtic. Així, el «Brusi» no publicà el manifest de Sandhurst pel fet de «no estar conforme con él y esperar que, como tenía forma de carta a un reducido número de personas tal vez se modificaría cuando se convirtiese en manifiesto al pueblo español».¹¹⁷ Començaven ja a manifestar-se les discrepàncies entre el grup conservador català i Cánovas del Castillo.

Però també el manifest no agradà, per altres raons, al grup de militars ultramoderats del comte de Balmaseda, i això fou el que, segons Espadas Burgos, els féu decidir a prendre la iniciativa i a fer el cop de Sagunt el 28 de desembre de 1874. Arsenio Martínez de Campos comunicà a Cánovas les seves pretensions quan aquest ja no podia fer res per aturar-lo. De tota manera, en el terreny polític sols Cánovas podia capitalitzar els resultats del pronunciament militar.¹¹⁸

1875-1876: l'enfrontament amb Cánovas

L'afirmació de Carrera i Pujal que amb la Restauració l'única satisfacció que reberen els elements dinàstics de Catalunya fou el nomenament de Martínez de Campos com a capità general¹¹⁹ no sembla certa si analitzem els canvis d'autoritats que es produïren a Barcelona els primers dies de gener del 1875: els con-

113. Carta de Cánovas a Duran del 30 de juliol de 1874 (Arxiu Duran i Bas).

114. El 27 de novembre de 1874 el príncep feia disset anys.

115. MARQUÉS DE LEMA, *De la revolución*, op. cit., vol. II, ps. 726-727.

116. L'exemplar del manifest és adreçat a tots tres —Duran, Mañé i Reynals— i porta el següent encapçalament: «Deseo que con los delegados de las agrupaciones de todas las clases sociales en la Liga sean Uds. intérpretes de mi gratitud y de mis opiniones» (Arxiu Duran i Bas).

117. J. MAÑÉ I FLAQUER, *El señor Cánovas y el Diario*, tercera part, «Diario de Barcelona» (19 de setembre de 1897).

118. Martínez de Campos en la carta que adreçà a Cánovas poc abans d'aixecar-se a Sagunt demanava que dins el primer govern de la monarquia restaurada figurés el comte de Balmaseda com a ministre de la Guerra, cosa que Cánovas no acceptà (ESPADAS BURGOS, *Alfonso XII*, p. 347).

119. J. CARRERA Y PUJAL, *Historia política de Cataluña*, *Ibid.*, vol. VI, p. 5.

servadors del grup alfonsista dirigit per Duran i Bas passaran a ocupar els principals càrrecs de responsabilitat, tant a nivell local com provincial.

Si bé Mañé i Duran es negaran a acceptar el càrrec de governador civil de Barcelona, càrrec que els fou ofert per Cánovas i Romero Robledo, respectivament,¹²⁰ aquest lloc serà ocupat interinament per l'advocat conservador Josep Vilaseca i Mogas, amic i col·laborador de Duran.¹²¹ El magistrat de l'audiència i degà del Col·legi d'Advocats, Melcior Ferrer, membre també del grup de Duran, es féu càrrec de la presidència de la diputació provincial després de la renúncia del sagastí Salvador Maluquer, i el també conservador Ramon de Sentmenat, marquès de Ciutadilla, substituï Rius i Taulet al davant de l'ajuntament de Barcelona.¹²²

D'aquesta manera, quan, el 9 de gener, arribi a Barcelona el nou rei serà rebut per unes autoritats dinàstiques i conservadores, membres del grup alfonsista dirigit per Duran i molt representatives de l'alta burgesia catalana. Aquest procés el veurem confirmat poc després amb la constitució definitiva de les diputacions i dels consistoris municipals: entre els nous diputats i regidors hi haurà destacats membres de les classes benestants de Barcelona, amb un clar predomini dels col·laboradors de Duran i Bas.¹²³

Una eufòria política i fins i tot econòmica s'estengué entre les classes altes de Catalunya amb la Restauració.¹²⁴ Però després de la inicial etapa de manifestacions d'adhesió i de felicitacions al nou monarca i a la seva mare vingué el neguit pels dos grans problemes polítics que restaven pendants: el de la guerra carlina¹²⁵ i el de la consolidació del nou règim sobre unes bases prou «segures» que garantissin l'estabilitat social, econòmica i política desitjada. El primer problema serà resolt en vuit mesos per Martínez de Campos, que, amb grans mitjans humans i bèl·lics, aconseguirà l'enfonsament material i també moral del car-

120. «...apenas encargado del gobierno provisional a la proclamación de D. Alfonso, por telégrafo me nombró [Cánovas] gobernador Civil de Barcelona, cargo que tampoco admití» (J. MAÑÉ Y FLAQUER, *El Señor Cánovas y el Diario*, «Diario de Barcelona», 5 de setembre de 1879). En una carta de Romero Robledo a Duran, del 27 de gener de 1875 —per error posa 1874— el ministre de Governació diu: «...lamento que no haya aceptado V. el mando de esta provincia» (Arxiu Duran i Bas).

121. *Almanaque del Diario de Barcelona para el año 1876*, p. 86.

122. *Id.* Primerament, durant tres dies, fou alcalde interí de Barcelona el militar, geògraf i gravador Francesc López i Fabra, home molt lligat als sectors econòmics catalans i també a Martínez de Campos. Manuel Girona no serà alcalde fins després de la dimissió del marquès de Ciutadilla, pel maig de 1876.

123. Entre els nous regidors de l'ajuntament de Barcelona destaquen Ricard Ventosa, Baltasar de Bacardí, Josep M. de Despujol, Josep Munné, Antoni Ciprià Costa, Ramon de Siscar, Eusebi Güell i Bacigaluppi i Joaquim Cadafach; entre els diputats provincials, Pelai de Camps, Antoni López i López, Josep Canela, Francesc Barret, Josep Antoni Salom, Josep Ferrer i Vidal; Josep Antoni Muntadas, Evarist Arnús, Joan Jaumandreu, Marià Maspons i Labrós, Josep Jover i Serra, Josep Vilaseca, Pau Milà i Fontanals, Camil Fabra, Joan Sallarés i Josep Pons i Enric (*Almanaque del Diario de Barcelona para el año 1876*, ps. 8 i 80).

124. L'eufòria de la borsa fou passatgera, però en tres dies es feren operacions per un valor total de 2.400 milions de rals (*Almanaque del Diario de Barcelona para el año 1876*, p. 85).

125. La pressió carlina sobre Barcelona era tan forta al començament del 1875 que el rei Alfons XII no pogué traslladar-se a Madrid en tren, ja que la via estava interrompuda per les partides carlines. El monarca marxà a València per mar i des d'allí a Madrid per ferrocarril.

lisme a Catalunya.¹²⁶ El segon, en canvi, serà el que provocarà l'enfrontament entre una part dels intel·lectuals catalans i la política del govern de Cánovas des de bon començament.

Podem tenir una informació força detallada d'aquestes discrepàncies no sols gràcies als coneguts escrits de Mañé i Flaquer, sobretot les *Cartas provinciales a Don Antonio Cánovas del Castillo* i altres articles publicats al «Brusi»,¹²⁷ sinó també per la important correspondència de Duran i Cánovas en aquests moments.¹²⁸

D'aquesta correspondència —reproduïda parcialment a l'apèndix— es pot deduir que, mentre Cánovas des del primer moment de la formació del seu Ministerio-Regencia, intentà fer la sensació que tenia prou clar quina mena de procés polític calia endegar i el caràcter d'aquest —«*colocarse en un terreno igualmente distante del revolucionario que del de una imprudente reacción*»—,¹²⁹ per contra, els conservadors catalans no ho veien tot tan clar i es mostraven impacients i neguitosos per les ambigüitats ideològiques de la política governamental.

Així, mentre Cánovas demanarà paciència i confiança als monàrquics barcelonins, bo i assegurant-los que s'atendrien llurs demandes, Duran, Mañé i altres conservadors catalans manifestaran les notables queixes i temors que s'estenien entre els seus correligionaris.

Les cartes de Duran són plenes d'informacions precises sobre la situació política de Barcelona els primers temps de la Restauració i transmeten l'estat d'ànim i els temors dels seus amics conservadors, que eren, segons ell, «*los hombres de más posición y valer*».¹³⁰ Un important sector de la classe alta catalana, qualificat per Duran d'impacient, exigia del govern Cánovas la ràpida derogació de tota l'obra legislativa de l'etapa «revolucionària», particularment en matèria religiosa, civil i social. Un altre sector, majoritari segons Duran, comprenia que no es podia fer «*una reacción brusca y violenta*», però demanava garanties que es marxava realment cap a la configuració d'un sistema polític basat en els principis conservadors. Coincidien tots dos grups en el fet que no s'havia de fer cap mena de concessió als «revolucionaris», pel seu antimonarquisme, i expressaven una certa por que «*al deseo de atraerse los partidos liberales no se sacrifiquen los principios conservadores*». La famosa frase de Mañé, «*nada de*

126. La campanya militar concloué per l'agost del 1875 amb la presa de la Seu d'Urgell per Martínez de Campos, cosa que donà al general un gran prestigi a Catalunya. Els diputats provincials per Barcelona, E. Arnús, Maspons, Muntades, Canela i Ferrer i Vidal, proposaren oferir-li un homenatge públic com a «*pacificador de Cataluña*», i amb aquest motiu es recaptaren en sis mesos 138.000 pessetes. L'ajuntament de Barcelona el nomenà fill adoptiu de la ciutat l'11 d'abril de 1878 (*Almanaque del Diario de Barcelona para el año 1877*, p. 80).

127. Sèrie d'onze articles de Mañé publicats al «Brusi» entre el 4 de juliol i el 19 de setembre de 1875 i que posteriorment varen ser editats amb aquest títol en forma de llibre: *Cartas provinciales dirigidas a D. Antonio Cánovas del Castillo y publicadas en el Diario de Barcelona por D. Juan Mañé y Flaquer* (Barcelona, Imprenta de Jaime Jesús, 1875). L'obra tingué un gran èxit i en tres mesos en feren dues edicions. Després, a la mort de Cánovas, Mañé publicà una sèrie d'articles els dies 6, 12, 18 i 26 de setembre de 1897 amb títol d'*El Señor Cánovas y el Diario*.

128. A l'Arxiu Duran i Bas es conserven onze cartes de Cánovas a Duran i l'esborrany de quatre de Duran a Cánovas del període gener-octubre de 1875.

129. Carta de Cánovas a Duran del 21 de gener de 1875 (Arxiu Duran i Bas).

130. Esborrany de Duran a Cánovas del 3 de febrer de 1875 (Arxiu Duran i Bas) (apèndix 4).

transacción con los principios, suma tolerancia con las personas», resumia prou bé l'opinió d'aquests sectors socials catalans.

Els conservadors catalans s'oposaven a la possibilitat del restabliment de la constitució liberal del 1837 i a la permanència de les lleis laiques (llibertat de cultes i matrimoni civil) i democràtiques (sufragi universal i llei d'impremta), i fins i tot amenaçaven de retirar-se de la política si el govern no atenia aquestes demandes. Per a Duran, Mañé i els seus amics el nou règim havia, sobretot, de cercar la integració dels sectors catòlics dretans, els «*carlistas platónicos*», amb una «*política reparadora de los excesos revolucionarios*». Per a fer això, segons ells, la cosa millor seria de restablir la constitució moderada del 1845, amb l'acta addicional unionista del 1856 i la llei electoral del 1865, també unionista.¹³¹ Posteriorment aquestes lleis podien ser reformades en un sentit més liberal, «*lo cual parecerá un progreso*», afegia Duran.

Però el que més angoixava Duran i Mañé al principi de l'any 1875 era la manca d'informació concreta sobre els projectes polítics del govern, i per això demanaven amb insistència a Cánovas indicacions clares: «*Decididos a apoyar al gobierno de V., comprenda que en nuestras respectivas posiciones necesitamos criterio algo más concreto.*»¹³² Però, sempre, Cánovas responia amb abstraccions, fent dissertacions sobre problemes genèrics i manifestant-se partidari de situar els principis conservadors «*dentro del espíritu público de Europa*».¹³³

Justificava el cap del govern la no abolicció de les lleis de caire religiós de l'època del sexenni per les pressions fetes per potències estrangeres (Gran Bretanya i Alemanya), que amenaçaven de no reconèixer el rei. Però no aclaria Cánovas si estava a favor o no de la constitució del 37 i del sufragi universal, qüestions que li havien estat demanades pels conservadors catalans. Cánovas insistia a demanar un vot de confiança a la seva política: «*Estamos jugando la última carta, y si por intransigencias e impaciencias la dejamos perder, ¡Ay de todos entonces! ¡Ay del país!*»¹³⁴

A la carta del 6 de maig Duran protestava per allò que la mateixa premsa qualificava de «*regateo de la adhesión de Sagasta*», perquè segons la seva opinió als constitucionalistes sagastins «*nunca se les atraerá sinceramente al trono*».¹³⁵ Per a Duran, «*la única política salvadora es la conservadora, sin ser reaccionaria, la liberal, sin ser revolucionaria*», afirmació un xic ambigua, però que vindria a significar, potser, una línia d'actuació semblant a l'antiga Unión Liberal.

Però malgrat totes aquestes discrepàncies encara eren bones les relacions entre els conservadors catalans i Cánovas, com ho demostren les freqüents proves de confiança que els tenia, en informar-los d'afers delicats i demanant-los l'opinió.¹³⁶

131. L'acta addicional del 1856 fou una llei promulgada el 15 de setembre d'aquest any que liberalitzava la constitució del 45 augmentant el paper de les corts respecte al poder reial, possibilitant la reforma electoral i donant una certa autonomia als municipis. Fou un dels primers projectes liberalitzadors d'O'Donnell, però a la pujada de Narváez, tres mesos després, fou derogada.

132. Esborrany de carta de Duran a Cánovas del 8 de febrer de 1875 (Arxiu Duran).

133. Carta de Cánovas a Duran del 13 de febrer de 1875. Porta a l'encapçalament la nota «*confidencial y reservada*» (Arxiu Duran i Bas) (apèndix 5).

134. *Id.*

135. Esborrany de carta de Duran a Cánovas del 6 de maig de 1875 (Arxiu Duran).

136. Així, Cánovas els informà de les pretensions d'Isabel II de tornar a Espanya i dels problemes que això significava (carta de Cánovas a Duran del 22 d'abril de 1875).

Al principi del mes de maig notoris conservadors de Catalunya varen donar la seva opinió sobre el procés polític constitucional a seguir amb motiu de la reunió a Madrid de tots els antics diputats i senadors. Duran i altres ex-diputats catalans delegaren en Joaquim M. de Paz la seva representació i es manifestaren partidaris dels punts següents:

- restabliment de la constitució del 1845
- admissió d'una acta addicional en què s'asseguessin les llibertats parlamentàries.
- exclusió de la llibertat de cultes i del sufragi universal.¹³⁷

Dies abans, el 17 de maig, Duran havia escrit a Cánovas informant-lo que a la reunió que celebraren a Barcelona els antics presidents de les organitzacions socials alfonsines «*todos manifestaron que se adherían a la constitución del 45, con una acta adicional, siempre y cuando en ésta se establezca como base que se respete la unidad religiosa entre la Iglesia y el Estado*».¹³⁸

El 20 de maig tingué lloc la reunió d'ex-parlamentaris al palau del Senat de Madrid amb l'assistència de 341 persones i l'adhesió de 238 més.¹³⁹ S'acordà de nomenar una comissió de 39 membres que redactés unes bases constitucionals noves. Els sectors partidaris de la constitució del 1845, la majoria procedents de l'antic partit moderat, quedaren aviat minoria.¹⁴⁰ El govern, i Cánovas, s'inclinaven clarament per l'elaboració d'una nova constitució per a la Restauració.

L'actitud dels conservadors catalans de posar-se al costat dels moderats —Moyano, marquès de Pidal— provocarà les ires de Cánovas, que es negarà sempre a admetre les acusacions de feblesa política i d'ineficàcia militar que li feia Duran a les seves cartes.¹⁴¹ Atacant els arguments de Duran qualificant-los de bogeria —«*¿se han vuelto locos los conservadores españoles?*»—,¹⁴² Cánovas censurava als conservadors catalans la seva actitud derrotista.¹⁴³

Hi ha resposta contrària al viatge de la reina de Duran del 22 d'abril. El 25 de juliol Cánovas escriví a Duran i li assegurava que no canviaria el governador civil, Ibáñez de Aldecoa, sense consultar abans amb ell i Mañé. El 12 de juny era Ibáñez de Aldecoa qui demanava a Duran, «*con entera reserva, los antecedentes, circunstancias, opinión política y concepto que merecen en lo público los tres eclesiásticos: Dr. Salvador Casañas, D. Juan Morgadas y Gili y Ramón Salas*», segurament amb vista al nomenament de nous bisbes (Arxiu Duran i Bas).

137. «*Estas que son nuestras profundas convicciones, son igualmente las aspiraciones de las clases conservadoras y de todos los liberales sensatos del país; y su realización ha de ser en nuestra Cataluña el medio más eficaz para la terminación de la guerra civil*» (carta de Duran a Joaquim M. de Paz, del 15 de maig de 1875. Arxiu Duran i Bas).

138. Esborrany de carta de Duran a Cánovas del 17 de maig de 1875 (Arxiu Duran).

139. A la reunió predominaven els antics membres del partit moderat, uns 330, entre presents i adherits, mentre que els ex-unionistes eren uns 100 i els ex-progressistes menys de 50. Els independents no arribaven al centenar. De tota manera, els canovistes controlaren totalment la reunió.

140. El 12 de juliol la comissió dels 39 redactà un projecte de constitució que mantenia la tolerància de cultes. El moderat marquès de Corvera presentà un vot particular a favor de la unitat Església-estat, però fou refusat per 26 vots contra 8. Els 8 comissionats derrotats, ex-moderats tots, abandonaren la comissió el 3 d'agost en senyal de protesta (*Almanaque del Diario de Barcelona para el año 1876*, p. 27).

141. Carta de Cánovas a Duran del 14 de juny de 1875 (Arxiu Duran). *Vid.* apèndix 6.

142. *Id.*

143. «*Aquí no hay nada grave, mi querido Duran, sino que los conservadores sean tan impresionables y tan superficiales como son los demagogos pesimistas, poniendo aún más infundados desalientos y obstáculos el triunfo*» (Carta de Cánovas a Duran del 14 de juny de 1875. Arxiu Duran i Bas).

Però l'alarmisme s'estenia entre ells, sobretot quan rebien informacions, en aquest cas de Martínez de Campos, que Cánovas i el rei pensaven mantenir el sistema de sufragi universal.¹⁴⁴

Pel juny de 1875 Mañé i Flaquer viatjà a Madrid i mantingué amb Cánovas una llarga conversa que anys després explicà en el «Brusi».¹⁴⁵ No arribaren a posar-se d'acord: Cánovas, que no volia fer una restauració «a lo Fernando VII», considerava que no es podia tornar al passat i que «sería una calamidad que fuera la cuestión religiosa lo que separara al partido liberal del conservador». Mañé, que defensava que el primer acte del rei hauria d'haver estat de restablir la constitució del 45, es mostrava molt preocupat pels afers religiosos: «Es la cuestión religiosa lo que me ha traído a Madrid.»¹⁴⁶

Per a Mañé i d'altres conservadors catalans la qüestió religiosa era cabdal per a posar fi a la guerra carlina i crear un sistema polític estable. Sostenien que era l'ambigüitat del govern en aquest terreny el que donava força i prestigi al carlisme, que apareixia com un grup fidel a l'ortodòxia religiosa i al papa. Si el govern mantenia la llibertat de cultes, deia Mañé, «se habrá hecho la Restauración en favor de D. Carlos».

A les seves *Cartas provinciales* Mañé tractarà una sèrie de problemes que, segons ell, eren bàsics per a clarificar la situació política espanyola en uns moments que no sabia si qualificar o no de constituents. Així, primerament, denunciarà els mals de la centralització, «que ahoga la voz de las provincias» i que donava alè al carlisme i al federalisme. Segonament, criticarà els polítics que dient-se conservadors utilitzaven els procediments dels revolucionaris i feien concessions gratuïtes en els seus principis polítics i religiosos. Acusava Cánovas, concretament, de ser inconseqüent i li recordava els seus discursos de la legislatura del 1869 contra les lleis laïques dels liberals.

Mañé insistia en la vigència de la constitució del 1845¹⁴⁷ i afirmava que era l'eclecticisme governamental el que creava confusió entre els conservadors: «En los momentos presentes —escribia Mañé el 16 d'agost— la unión de V. y de los verdaderos conservadores es absolutamente necesaria. V., separado de ellos, no tiene puesto en la política española; ellos, separados de V., no pueden entrar en liza contra los elementos revolucionarios.»¹⁴⁸

Però ja el 9 d'agost Cánovas havia manifestat el seu desacord amb les primeres *Cartas provinciales* de Mañé i considerava que les opinions d'aquest eren «contrarias a toda mi política y a todo cuanto yo creo indispensable hacer para

144. «He charlado durante el almuerzo con M. Campos. ¡Hágalo V. porque lleva unas impresiones! [...] Me ha dicho que estábamos en la pendiente ultraliberal, que Cánovas y el rey estaban por el sufragio universal, y otras cosas que no son para decir las» (carta de Josep Vilaseca a Duran del 8 de juny de 1875. Arxiu Duran i Bas).

145. Sèrie d'articles *El Señor Cánovas y el Diario*; els més importants són el tercer, del 19 de setembre, i el quart, del 26 de setembre de 1875.

146. Mañé afegirà: «...me tiene sin cuidado las concesiones que en materias políticas haga V. a los partidarios de los derechos individuales; en primer lugar porque las necesidades del orden social imponen a los más liberales la necesidad de llamar, apenas proclamada la Constitución, al tío Paco con la rebaja y de los derechos pomposamente anunciados queda lo que queda» (*El Señor Cánovas y el Diario*, «Diario de Barcelona», 19 de setembre de 1875).

147. «Alfonso XII [...] es rey por la gracia de Dios y de la Constitución de 1845», dirà Mañé al·ludint a la renúncia d'Isabel II, feta basant-se en aquesta constitució (J. MAÑÉ Y FLAQUER, *Cartas provinciales*, p. 40).

148. J. MAÑÉ I FLAQUER, *op. cit.*, p. 35.

sacar adelante al rey y salvar al país». ¹⁴⁹ En un to desafiant i un xic provocador el cap del govern amenaçava: «*Si las clases conservadoras no tienen confianza en mí, que me abandonen en buena hora, y se echen en brazos de cualquier candidato que les brinde los pasajeros placeres y los eternos dolores del caudillaje.*» ¹⁵⁰

El darrer intent dels conservadors catalans per a fer variar l'opinió de Cánovas serà protagonitzat per Reynals i Rabassa, rector de la universitat de Barcelona gràcies a les gestions de Duran. ¹⁵¹ Reynals organitzarà una visita col·lectiva de diferents personalitats catalanes a Cánovas i cercarà la participació de Duran, tot i saber que les relacions entre tots dos ja eren molt difícils: «*De ella —l'entrevista— tal vez saldrías o amigo o completamente roto. Y si no podías ser ministerial antes de ir a la oposición habrías cumplido con lo que exige la hidalguía [...] Ya sé que puede comentarse tu posición, si vas a Madrid y rompes con Cánovas, pero, ¿para qué están los hombres, y esta carta y la tuya, sino para dar testimonio de la verdad?*» ¹⁵²

La darrera *Carta provincial* de Mañé fou publicada quan Cánovas havia deixat, temporalment, el govern, ¹⁵³ cosa que havia donat certes esperances als conservadors catalans que jutjaven «*la oportuna retirada*» com un clar símptoma de desacord entre elements del partit conservador. Així Mañé demanarà al polític malagueny que torni al conservadorisme de sempre, el d'abans del 68, amb la seguretat que si així ho feia tindria el suport de les classes benestants de Catalunya. ¹⁵⁴

Però, mentrestant, el nou govern Jovellar prenia disposicions per a obrir un procés electoral de caràcter constituent amb la permanència del sistema de sufragi universal. ¹⁵⁵ Cosa que significava, en opinió de Mañé, acceptar la vigència de la constitució del 69 i de la llei electoral de juny de 1870, amb la qual Sagasta havia obtingut excel·lents resultats per al seu partit.

Malgrat això i les protestes dels sectors eclesiàstics, ¹⁵⁶ el procés polític con-

149. Carta de Cánovas a Duran del 9 d'agost de 1875 (Arxiu Duran i Bas).

150. *Id.* Sembla una clara al·lusió a l'admiració dels burgesos catalans per Martínez de Campos, no sols pels seus èxits militars, sinó també per les seves gestions a favor dels seus interessos econòmics. Guillem Graell atribueix al general la suspensió de la base 5.ª de la llei aranzelària del 1869 (decret del 17 de juny de 1875) (G. GRAELL, *Historia del Fomento*, ps. 327-328). Així, pel maig de 1876, el Foment de la Producció Espanyola nomenà Martínez de Campos president honorari de la nova entitat.

151. A l'Arxiu Duran i Bas es conserven les cartes de Juan Magaz, J. Arnau i del marquès d'Orovio, ministre de Foment, que proven que fou per gestions fetes per Duran i Bas que Estanislau Reynals fou nomenat rector per l'abril de 1875.

152. Carta de Reynals a Duran del 3 de setembre de 1875 (Arxiu Duran). Finalment, Duran no anà a Madrid, i la comissió encapçalada per Reynals coincidí a la capital de l'estat amb la sortida de Cánovas del govern i la seva substitució per Jovellar. Segons Duran, la comissió que presidia Reynals anà a Madrid «*para pedir el restablecimiento, como razón política, de la unidad religiosa*» (M. Duran y Bas, *Reynals y Rabassa*, p. 33.)

153. L'onze de setembre de 1875 Cánovas provocà la crisi del seu govern i cedí la presidència del consell de ministres al general Jovellar per tal que semblés que ell no estava implicat directament en la convocatòria de les eleccions constituents pel sistema de sufragi universal. Com que amb ell varen també dimitir els ex-moderats marquès d'Orovio i de Castro, féu la falsa impressió que dimitia en desacord amb els partidaris del sufragi universal (Romero Robledo, Jovellar, Salaverría, Ayala i Duran i Lira).

154. XI «carta provincial», «Diario de Barcelona» (19 de setembre de 1875).

155. El 13 d'octubre s'ordenà confeccionar les llistes d'electors segons el cens del 1870 actualitzat, cosa que suposava el sufragi universal, evidentment masculí.

156. Ja per l'abril de 1875 el papa Pius IX havia escrit al rei Alfons XII, que era

tinuà i la participació dels sagastins fou garantida per acords negociats entre Romero Robledo i el dirigent constitucional.¹⁵⁷ Quan Cánovas torni al poder, el 2 de desembre de 1875, ho farà sense cap dels ministres moderats que havien dimitit amb ell abans i donarà per bo tot el procés polític constituent iniciat.

La decepció de Duran i de Reynals, o la irritació de Mañé de poc servirà. Aviat apareixeran els homes que, possibilistes a la fi, seran partidaris, malgrat tot, de continuar al costat del govern i del partit de Cánovas. Seran homes menys preocupats per les qüestions de caire ideològic i molt més pragmàtics i acomodaticis.

Cánovas, i el govern en general, voldrà apaivagar la irritació de Mañé i Duran donant-los seguretats que serien diputats sense cap mena de dificultat¹⁵⁸ i que totes les seves recomanacions serien ateses.¹⁵⁹ Començava ja a funcionar el sistema de clientele i favors. Començava de debò la Restauració.

Aquest descens dels conservadors catalans el trobarem reflectit també en els resultats de les eleccions constituents del gener de 1876. Aquests comicis significaren una gran desfeta del conservadorisme barceloní, cosa que mostrarà el grau de desorganització i desmoralització de les classes altes de la ciutat, així com de les reticències respecte al sistema de sufragi universal. Barcelona fou l'única gran ciutat de l'estat on la candidatura «oficial» conservadora resultà vençuda per la constitucional.¹⁶⁰

Sorpren que a Barcelona no es presentés una veritable candidatura «ministerial» per als cinc districtes de la ciutat, sinó únicament una d'«*adictos sin reserva a la monarquía constitucional y a los principios conservadores*» que proposava de votar Duran i Bas en el districte primer; aquesta candidatura tenia el suport d'importants personalitats del món econòmic barceloní, com ara Girona, Canela, Jover Serra i de Paz.¹⁶¹

fillol seu, insistint en la necessitat que es restituïssin totes les clàusules del concordat del 1851. El 22 de setembre es va fer pública una carta del nunci als bisbes espanyols comunicant-los la protesta de la Santa Seu pel fet que la permanència de la llibertat de cultes era una vulneració del concordat (*Almanaque del Diario de Barcelona para el año 1876*, p. 29).

157. El 5 de novembre Sagasta havia manifestat que s'adheria a la monarquia restaurada si s'acceptaven els principis de la constitució del 69: llibertat de cultes, sufragi universal i llibertat d'imprensa. Dos dies després es reuní l'assemblea del partit constitucional, que es refermà en els principis de la constitució del 69, però manifestà la voluntat de ser el partit «*más liberal dentro de la monarquía*» (*Almanaque del Diario de Barcelona para el año 1877*, p. 18). Dies abans, en reunions secretes, Romero Robledo i Sagasta s'havien posat d'acord sobre el caràcter de les eleccions properes i la participació en aquestes dels constitucionals.

158. «*Duran será diputado por donde quiera, por donde quiera —digué Cánovas a Josep Vilaseca—, y no sólo yo, sino todo el gobierno pondrá en ello todo empeño, que antes dejarán de ser elegidos todos los demás del gobierno que Duran. Soy consecuente con mis amigos, y nadie ha de poder decir nunca que les falto en ningún caso*» (Carta de Josep Vilaseca a Duran del 17 de desembre de 1875. Arxiu Duran i Bas).

159. Cánovas, el 28 d'octubre de 1875, sense ser al govern, assegurava a Duran que el ministre de Governació —Romero Robledo— havia acceptat el suggeriment seu que fossin candidats a senadors per Barcelona Ferran Puig i Ferrer i Vidal (Carta de Cánovas a Duran del 28 d'octubre de 1875. Arxiu Duran).

160. A les eleccions no es presentaren ni els carlins ni els republicans federals. Romero Robledo manipulà clarament els comicis i aconseguí per als ministerials 333 escons dels 391 existents; els constitucionals eren sols 27, els moderats intransigents 12, els radicals 5, 1 demòcrata i 13 independents.

161. Signaven l'adhesió a la candidatura de Duran, entre altres, Manuel Girona, Joa-

Per contra, la candidatura del Partit Constitucional, formada per Collaso, Rius i Tauler, Camil Fabra i Teodor Baró, es presentava a tots els districtes menys el segon, on, de fet, recomanaven de votar el candidat independent Pere Bosch i Labrús.¹⁶² És significatiu aquest suport tàcit dels constitucionals al president del Foment de la Producció Nacional, candidat que era presentat a l'electorat com «*el conocido proteccionista*».

Els resultats foren favorables als constitucionals i al possibilista Castelar,¹⁶³ i la desfeta de Duran, encara que sospitosa, no deixa de ser sorprenent i simptomàtica.¹⁶⁴ Als conservadors catalans sols els restà el consol de la victòria dels seus candidats als districtes rurals i a les eleccions per al senat del principi de febrer.¹⁶⁵

I després de la desfeta electoral vingué la desfeta dels principis ideològics en els debats sobre la nova constitució. Els partidaris de defensar la vigència de la constitució del 45 eren pocs a les corts i la vehemència de Moyano o Alejandro Pidal de poc serví. El 12 de maig el congrés aprovà, per 221 vots contra 21, el famós article 11, que significava la tolerància —no pas la llibertat— de cultes, a què tant s'oposaven els sectors més conservadors, la jerarquia eclesiàstica i el mateix papa.¹⁶⁶ Poc després, el 24 de maig, era aprovada la constitució també per una àmplia majoria (275 vots contra 40).

Els conservadors catalans reberen aquests esdeveniments amb amargor. Per a Mañé, l'aprovació de l'article 11 significava el trencament de la unitat catòlica

quim M. de Paz, Maurici Serrahima, Jaume Gasset, Josep Canela, Antoni Gussí, Josep C. Àmell, Santiago Gubert, Joan Jover i Serra, Josep Carol, Francesc Marçet i Vidal i Josep Vilaseca («Diario de Barcelona», 19 de gener de 1876).

162. *Id.*

163. Les eleccions, que tingueren lloc els dies 21, 22 i 23 de gener, donaren com a guanyadors a Barcelona els candidats següents: districte 1r., Josep Collaso (constitucional), amb 2.119 vots, davant Duran (conservador), 1.968 vots; districte 2n., Pere Bosch i Labrús (independent), amb 882 vots, davant el demòcrata Abarzuza, que en va treure 669; districte 3r., Francesc de P. Rius i Tauler (constitucional), amb 1.011 vots, mentre que el demòcrata Tomás i Salvany en tingué 744; districte 4t., Camil Fabra (constitucional) amb 1.115, davant el demòcrata Soler i Pla, que n'obtingué 1.003; districte 5è., Emilio Castelar (demòcrata-possibilista), amb 2.041, mentre que el constitucional Teodor Baró en tingué sols 651. La participació a la ciutat de Barcelona no arribà al 20 % del cens («Diario de Barcelona», 27 de gener de 1876).

164. És força curiós com Duran, que guanyava el primer i segon dia de les eleccions (es feia recompte diari dels resultats), es veurà sorprenentment superat per Collaso el darrer dia. Així, el primer dia Duran portava un avantatge de 77 vots, el segon de 217, però el tercer Collaso fou votat per 867 electors i Duran sols per 599. Duran es queixarà de la poca atenció que el governador civil prestà a la seva candidatura.

165. Foren elegits diputats, entre altres, els coneguts conservadors Puig i Llagostera per Vilafranca del Penedès; Antoni Castell de Ponts, per Igualada; Marià Maspons i Labrós, per Granollers; Josep M. Nadal i Vilardaga, per Gràcia; i Pelai de Camps, per Girona. Per al senat, els dies 1 i 2 de febrer, fou elegida a Barcelona la candidatura conservadora formada per Ramon Estruch i Ferrer, Ferran Puig, Josep Ferrer i Vidal i Joaquim M. de Paz.

166. L'article 11 fou finalment aprovat amb aquesta redacció: «*La religión católica apostólica, romana, es la del estado. La nación se obliga a mantener el culto y sus ministros. Nadie será molestado en territorio español por sus opiniones religiosas, ni por el ejercicio de su respectivo culto, salvo el respeto debido a la moral cristiana. No se permitirá, sin embargo, otras ceremonias ni manifestaciones públicas que las de la religión del estado.*»

Ja el 22 de març de 1876 l'arquebisbe de Toledo i primat d'Espanya havia publicat una pastoral en què s'adjuntava una carta del papa condemnant el contingut de l'article 11.

d'Espanya.¹⁶⁷ Duran, força desillusionat, no acceptà cap dels oferiments de Cánovas d'anar de candidat *cunero* per als districtes vacants de Ciutat de Mallorca i Sort,¹⁶⁸ i fins i tot manifestà el seu desinterès de ser diputat en aquelles condicions polítiques: «*Ha cesado ya la causa que me obligaba a hacer el sacrificio de mis intereses aceptando la Diputación, que era la defensa de la unidad católica desde el campo liberal en que estoy y he estado siempre como conservador; [...] no estoy dispuesto a hacer renuncia de mis opiniones contrarias a esa gran farsa, llamada sufragio universal, [...] que tanto se presta a las corrupciones y a las falsificaciones.*»¹⁶⁹

La desmoralització política s'estengué entre els intel·lectuals conservadors catalans, que se sentien inclosos. Duran mostrà el seu pessimisme en el discurs de la sessió inaugural de l'Ateneu el 30 de novembre de 1876. Cridà l'atenció davant l'avenç «*del positivismo, las exageraciones del individualismo y el apasionamiento de la idea de la perfectibilidad indefinida*» i d'altres doctrines «nocives», com l'utilitarisme, l'evolucionisme i el krausisme.¹⁷⁰ Reynals i Rabassa, poc abans de la seva mort, també havia manifestat la seva alarma davant l'atac del «dret nou» al «dret natural-cristià»: segons ell l'acció civilista del nou dret significava l'afirmació de la sobirania de l'individu, prescindint de Déu i de la història.¹⁷¹

Per als més sensibles a les qüestions ideològiques dels conservadors catalans, el règim de la Restauració s'havia desviat profundament del seu real camí i havia renunciat principis bàsics. S'havien fet concessions excessives i injustificables als «revolucionaris». I, evidentment, els responsables de tot això havien estat els polítics pragmàtics i poc escrupolosos amb els principis, en particular Cánovas del Castillo.

Mañé i Flaquer serà el resistent més combatiu, i encara que serà, de nou, defraudat per Cánovas com a conseqüència de l'abolició dels furs bascos,¹⁷² no

167. «Diario de Barcelona» (1 d'abril de 1876).

168. «...pongo en conocimiento de V. que el gobierno le ha propuesto candidato por el distrito de las Baleares que ha dejado vacante el Sr. Puigdefiols» (carta de Cánovas a Duran del 17 de febrer de 1876. Arxiu de Duran i Bas). Després també li oferirà d'anar per Sort, però de nou Duran no acceptarà.

169. Carta de Duran a Víctor Balaguer (còpia del 5 d'abril de 1876. Arxiu Duran). En la resposta de Balaguer aquest manifestarà que si Duran es presentava com a candidat per Sort els constitucionals no presentarien cap contrincant: «*Por ti cedíamos, pero no por otro*» (Víctor Balaguer a Duran, carta del 12 d'abril de 1876. Arxiu Duran i Bas).

170. *Discurso leído por el Sr. Manuel Duran y Bas el día 30 de noviembre de 1876, en la sesión inaugural celebrado por el Ateneo Barcelonés* (Barcelona, Establecimiento Tipográfico de Narciso Ramírez, 1876). Aquest discurs serà durament criticat des de posicions krausistes i liberals per Salvador Sempere i Miquel en el fullet *Sumarias observaciones al discurso leído por el Sr. D. Manuel Duran y Bas, el día 30 de noviembre de 1876, en la sesión inaugural celebrada por el Ateneo Barcelonés, por S. Sempere y Miquel* (Barcelona 1876).

171. Reynals era president de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Barcelona des del 27 de desembre de 1874. El seu discurs inaugural del curs 1875 es *El derecho nuevo* (Barcelona 1875), i el del l'any següent *El derecho cristiano* (Barcelona 1876).

172. Mañé i Flaquer, a *La paz y los fueros* (Barcelona 1876), ataca els partidaris de l'abolició dels furs bascos com a càstig per la rebel·lió carlina i encara mostrava la seva confiança en Cánovas: «...no es de temer que se cometa con ellos —els bascos— ninguna iniquidad mientras el Sr. Cánovas sea presidente del consejo del rey Alfonso XII» (pàgina 46). «*De la conducta del gobierno y de la conducta de las cámaras depende que el carlismo no sea para las Provincias Vascongadas y Navarra más que un recuerdo histórico*»

es donarà fàcilment per vençut. Pel març de 1877, amb motiu d'un nou viatge del rei a Barcelona, farà un balanç dels dos anys de Restauració, i si bé destacarà els anhels realitzats, també indicarà els molts desigs insatisfets.¹⁷³ Mañé criticarà, sobretot, els polítics d'ofici, que s'aprofiten de l'administració per a enriquir-se i tenir influències. Segons ell, la majoria dels homes que envoltaven Cánovas eren gent d'aquesta mena i no pas honestos homes de principis.

Al llarg dels anys 1877 i 1878 el retraïment polític dels conservadors catalans s'estengué: «*Aquí, los verdaderos conservadores —deia Duran al principi del 1879—, los alfonsinos de la víspera, estamos hoy retirados, no sólo por la conducta con nosotros observada, sino por cuestiones de principios.*»¹⁷⁴ En opinió de Duran, el sistema creat per Cánovas donava preferència a homes de pocs escrúpols, cosa que havia afavorit el predomini de vicis i corrupcions. I, davant d'això, ells, que per adhesió a la dinastia i per amor al país no podien manifestar contínuament la seva hostilitat al govern, consideraven que «*la conciencia y la dignidad nos imponía el retraimiento.*»¹⁷⁵

Rectificació o restauració

Com hem vist, els intel·lectuals conservadors catalans portaran les seves diferències amb Cánovas fins a un clar trencament. Però, a què responia aquesta actitud tan inflexible respecte a la política canovista?

Potser caldria començar per destacar les diferències existents entre el conservadorisme català i l'espanyol, representat per un Cánovas, atès que responien a realitats socials diferenciades. Catalunya era ja un país marcat pel procés industrialitzador (existència d'una nombrosa classe treballadora, d'un potent moviment obrer, primeres alternatives de «classe» a la societat dels propietaris...). Així els conservadors catalans veien molt més amenaçat el seu món que no pas els de Madrid.

Els conservadors catalans, espantats per l'experiència de l'etapa 1868-1874, creien necessària la creació d'un *estat conservador fort* que fes cara tant a l'ofensiva obrera-socialista com a la democràtico-laica. I això ho havien constatat en veure la feblesa de les institucions públiques com a instruments de defensa de l'estabilitat social. Aquell estat burgès no sols havia «acceptat» el cop del setembre del 68, sinó també, i això era el pitjor, havia «tolerat» el canvi de règim del febrer del 73. És a dir, aquell estat s'havia convertit pacíficament en instrument d'una política anticonservadora i pro-revolucionària. I la responsabilitat d'això queia sobre la classe política que havia facilitat, o permès, aquests canvis fent abdicació, en molts casos, dels principis que afirmava defensar.

Davant d'aquesta desconfiança sobre l'efectivitat de l'estat burgès i dels polítics professionals, els intel·lectuals conservadors catalans s'aferraran als meca-

(pàgina 65). Però l'abolició dels furs fou aprovada per les corts malgrat les protestes de Mañé. Després escriurà *El oasis: viaje al país de los fueros (Provincias Vascongadas y Navarra)*, 1876-1880. Per la seva persistent defensa dels furs Mañé serà nomenat fill adoptiu per les diputacions basques.

173. J. MAÑÉ Y FLAQUER, *S. M. el rey en Barcelona*, «Diario de Barcelona» (5 de març de 1877).

174. Carta de Duran a Francisco Silvela (còpia del 19 de gener de 1879. Arxiu Duran).

175. *Ibid.*

nismes més tradicionals del domini social: els principis religiosos i la unitat Església-estat. Així entendrem com per a ells la Restauració no era simplement un fet polític, sinó un gran principi social, com va dir Duran i Bas. Ells volien tornar a la situació d'abans del 68, però calia depurar la vida política espanyola de tots els «vicis» del passat. En l'actitud hostil dels conservadors catalans contra els partits polítics no sols hi havia una repugnància envers la corrupció dels notables i les seves clienteleles. Hi havia també una reacció anticentralista, contra la «provincialització» de la política catalana, contra la total supeditació als dirigents de Madrid. Per això, com hem assenyalat abans, el seu sentiment descentralitzador tenia molt d'actitud defensiva.

Així, també, la seva total oposició al sufragi universal responia no sols al fet que el consideraven una concessió «oportuniste i demagògica» de Cánovas —en un moment en què a Europa sols existia a França—, sinó, sobretot, perquè era donar facilitats als enemics del model de societat que ells volien: amb el sufragi universal les classes benestants podrien perdre el control de la societat.

Com ha dit Josep Fontana, el cop d'estat del 74 fou, més que una autèntica restauració, una rectificació, en sentit conservador, del camí seguit des del 1868.¹⁷⁶ I aquest és, al meu parer, el punt central de totes les discrepàncies. Mentre que els uns, com hem dit, cercaven una restauració político-social d'acord amb els principis més tradicionals del conservadorisme no absolutista, Cánovas assumia part dels principis polítics, ideològics i econòmics dels revolucionaris del 68.

I aquesta crítica a la «manca de principis», a les «claudicacions» i «febleses» de Cánovas s'ampliarà quan considerin que les mesures uniformistes (abolició dels furs bascos) eren una agressió a la tradicional fisonomia i vida natural dels pobles. Els conservadors catalans consideraven que les institucions forals eren uns símbols de benestar i bona administració davant l'estat centralitzat i burocratitzat. La imposició dels plantejaments uniformistes de Cánovas i dels polítics no sols responia a una venjança, o enveja, sinó que contradeien els principis conservadors.

Així, després del 1876, l'escepticisme i el retraïment dels intel·lectuals conservadors serà evident. La vida política d'aquest període serà plena d'insubstancial monotonia: Joan Maragall parlava de «l'atonía nacional [...] i la buidor» que caracteritzà tota l'època de la Restauració.¹⁷⁷ Així, el grup de conservadors catalans s'anà progressivament desfent com a nucli de direcció i inspiració de la burgesia catalana. Morts Reynals i Coll, Mañé, que mai no es vincularà al partit canovista, continuarà exercint la seva crítica des del «Brusi». Duran, cada cop més desenganyat de la política, acabarà trencant sorollosament amb el partit conservador l'any 1891. El distanciament respecte a la política de Cánovas era llavors total.

«Declaró un día el Señor Cánovas —escriurà Mañé— que había aceptado no sólo los principios sino también los procedimientos del partido liberal; desde ese momento nuestro divorcio con el partido conservador fue completo y definitivo [...] Había aceptado de nuestros adversarios el sufragio universal, el ju-

176. Josep FONTANA, *Cambio económico y Crisis política. Reflexiones sobre las causas de la Revolución de 1868*, p. 141.

177. Joan MARAGALL, *Joan Mañé i Flaquer*, a *Obras completas*, vol. I (Barcelona 1970), p. 902.

*rado y las reformas políticas en Cuba que con tanta tenacidad combatimos juntos.»*¹⁷⁸

Però una cosa eren els intel·lectuals i una altra els grans comerciants, banquers, propietaris i industrials. És evident que no és pot generalitzar el pensament i l'actitud d'un Mañé o d'un Duran al conjunt de la burgesia catalana. Tot i que Joan Maragall qualificà la burgesia d'aquesta època de «massa neutra que abdicava en Mañé, més per peresa de pensar que per adhesió positiva, tota opinió general i fins i tot judici de fet particular»,¹⁷⁹ no crec que aquesta descripció sigui del tot encertada. Mañé, amb les seves moderades crítiques, anà molt més enllà que l'alta burgesia satisfeta amb la Restauració. El que sí hom podia censurar a Mañé, com ho faran els catalanistes al final del segle, és de no haver passat de la simple crítica als «mètodes» polítics i no gosar mai posar en qüestió tot el sistema.

A partir del 1875 es produirà un cert distanciament entre els intel·lectuals conservadors i els grans burgesos catalans. Per a la classe alta catalana el fet que Cánovas respectés poc o molt els principis conservadors tenia una relativa importància, al costat d'aspectes més concrets, com ara la política econòmica. Ells no tenien els «escrúpols» ideològics dels intel·lectuals i, malgrat els seus desacords amb molts aspectes de la política oficial, la seva actitud serà d'adhesió.

Pierre Vilar ha parlat del «complex d'inferioritat política de la burgesia catalana» durant la Restauració, però, potser, aquesta afirmació mereixeria certes precisions. Si bé és cert que predominarà entre la burgesia catalana una actitud acomodaticia, de delegació de les responsabilitats polítiques més generals en mans dels polítics oficials, això, per què fou així?: per simple desinterès—sense mesurar la transcendència d'aquest fet— o conformisme?; per què no deixaven de ser un sector social subordinat?; o, senzillament, per què a molts aquella situació ja els anava molt bé?

Potser s'ha exagerat massa la «força» de la burgesia catalana i, sobretot, el seu suposat «progressisme», les seves pretensions reformadores de l'estat. I, a més a més, s'ha parlat massa de burgesia en general, sense fer cap mena de matisació sobre els diferents sectors i interessos que existien dins el conjunt de la classe dominant catalana.

Els «grans» burgesos catalans mai no estigueren desvinculats de la vida política oficial de la Restauració. Molts seran diputats i senadors moguts per un esperit pragmàtic que calia ser allà on es podien decidir coses que els afectessin. Mai, però, no se sentiran homes de partit, i la seva influència dins de les famílies de notables del partit conservador serà molt reduïda. De fet, com en èpoques anteriors, també seran «ministerials a la catalana». Tindran una relativa força dins l'administració local i provincial de Catalunya i faran puntuals intervencions dins la vida parlamentària, sempre en defensa dels seus interessos més immediats. La política general restarà reservada als «professionals» de Madrid.

L'hegemonia d'aquesta burgesia possibilista durant tota la primera etapa de la Restauració va produir, com ja assenyalà Rovira i Virgili, un clar retrocés en el procés de dinamització política de Catalunya i, sobretot, en la propagació dels ideals autonomistes. El 1875, a Catalunya, significà la liquidació d'un procés accelerat de presa de consciència política, social i nacional; això era, evi-

178. J. MAÑÉ Y FLAQUER, *El Señor Cánovas y el Diario*, «Diario de Barcelona», '26 de setembre de 1897).

179. Joan MARAGALL, *op. cit.*, p. 900.

dentment, el que atemoria els sectors benestants. Però el nou règim no fou capaç d'atreure ni els intel·lectuals conservadors. És molt significatiu de veure la «pobresa» de la classe política catalana fidel al sistema canovista: els conservadors més valuosos prendran actituds reticents, com Mañé o Duran, o aniran cap a posicions contràries, encara que socialment molt moderades: mireu, si no, els principals elements del catalanisme conservador: Lliga de Catalunya, Unió Catalanista, etc.

La Restauració, a Catalunya, aviat trobà l'hostilitat o el desinterès de la majoria dels intel·lectuals.

Però després del desengany i/o hostilitat de la intel·lectualitat vindrà, poc temps després, el progressiu descens d'una part de la mateixa burgesia, els «manufacturers». L'ordre social era important, però no era suficient. La Restauració havia defraudat, també, les esperances dels ultraproteccionistes, dels industrials mitjans i petits. Cánovas no havia liquidat l'aranzel del 69, sinó que només havia suspès, i temporalment, l'aplicació de la seva base cinquena. I, a més a més, la política econòmica dels primers governs conservadors es mantenia encara dins d'una ambigüitat notable. Per altra banda, la Comissió d'Aranzels i Valoracions de les corts era encara controlada per coneguts lliurecanvistes, que bloquejaven una bona part de les iniciatives legals de les corporacions proteccionistes de Barcelona.

Amb la pujada al poder dels liberals, l'any 1881, s'inicià una nova ofensiva lliurecanvista. Per això, els industrials catalans mai no perdonaren a Cánovas el fet d'haver cedit el poder als sagastins.

Les campanyes proteccionistes dels anys 80 seran dirigides pels sectors més crítics a la política econòmica de la Restauració. Serà aquest el moment de la radicalització dels «manufacturers». De tota manera, fins després del desastre del 98, els elements més sensibilitzats de la burgesia industrial no prendran actituds ja clarament polítiques. Serà llavors que, com l'any 1873 amb la Liga del Orden Social, s'inicià un procés de substitució dels partits de Madrid per les corporacions econòmiques, ciutadanes i culturals de Barcelona. El 1901, els dirigents d'aquestes entitats, en confluïr amb intel·lectuals catalanistes conservadors, plantejaran una alternativa al possibilisme dinàstic dels «grans». Crearan, així, una política burgesa «catalana», diferent i enfrontada amb la passivitat oportunista anterior.

Per tant, ¿es pot parlar «d'una burgesia frustrada» en referir-se a la catalana de l'època de la Restauració? No. Potser fóra millor de parlar de diferents actituds burgeses. Cal separar clarament els grans, els que es beneficiaren de «la febre d'or», per dir-ho d'una manera senzilla, dels «manufacturers».

D'aquesta manera, crec que es pot dir que ja des dels inicis de la Restauració es covaven els factors que portaran al trencament burgès de 1898-1901. Primer varen ser els intel·lectuals, que, decebuts dels partits dinàstics i dels polítics, es marginaran de la vida pública oficial, si no passen al camp del catalanisme moderat, però hostil al sistema. Després els industrialistes també es distanciaran dels partits centralistes quan comprovin que aquests no podien ser uns instruments de reforma del sistema polític. La «rectificació», no pas restauració, del 1875 s'havia tornat, amb els anys, contra les pretensions aglutinants de Cánovas. El 1901 el sistema canovista havia esdevingut un obstacle per als intel·lectuals i una bona part de la burgesia de Catalunya.

APENDIX 1

*Lista de personas importantes de esa capital a quienes sería conveniente que Vds. visitasen [Carta de Cánovas a Duran i Bas del 19 de desembre de 1873] **

D. José Ferrer y Vidal. Ex-diputado.	Antonio Cipriano Costa. Presidente del Instituto de S.º Isidro.
D. Juan Illas y Vidal. íd.	Manuel Girona. Banquero y ex-diputado.
D. Ramón de Ciscar. íd.	José María Serra. Director del Banco.
D. Felipe Bertran de Amat. íd.	José Amell y Bou. Comerciante.
Pelayo de Camps. íd.	Antonio López y López. íd.
Joaquín M. de Paz. íd.	José Canela y Raventós. íd.
Fernando de Delás. íd.	Pelegrín Pomés y Bordas. Comerciante.
Fernando Moragas y Ubach. íd.	Antonio Gori. íd. y ex-diputado.
Francisco Barret. íd.	Federico Nicolau. íd.
Ramón Estruch y Ferrer. íd.	José Antonio Salom. Presidente del Centro hispano-ultramamarino.
Juan Mañé y Flaquer. Periodista.	Juan Jaumandreu. Presidente del Instituto Industrial.
Estanislao Reinalds i Rabasa. íd.	Antonio Escubós. Fabricante.
Francisco de Paula Renart. íd.	Eusebio Güell y Bacigalupi. íd.
José Flaquer. Catedrático.	Federico Ricart. íd.
Ignacio M. de Ferran. íd.	Juan Sert. íd.
Francisco de Sales Jaumar. íd.	Sebastián Plaja. Ex-diputado por Puerto Rico.
Joaquín Rubió y Ors. íd.	José Munné. Hacendado en La Habana.
Cayetano Vidal y Valenciano. íd.	Francisco Jumá. íd.
José de Letamendi. íd.	Antonio Brusi y Ferrer. Propietario del «Diario».
Juan de Rull. íd.	José M. Pera. Abogado.
Vicente Munner. íd.	Angel Bos. íd.
Melchor Ferrer. Decano del Colegio de Abogados.	Francisco Benet y Colom. íd.
Amador Guerra. Abogado y ex-diputado.	Luis M. del Camino. íd.
Eduardo Gibert y Ruira. íd.	Ignacio Fontrodona. íd.
Juan Bautista Orriols. íd.	Antonio Ginabreda. íd.
José Vilaseca. íd.	Modesto Lleó. Propietario.
José Borrell y Monmany. íd.	Antonio Xurriguer. íd.
Ricardo Ventosa. íd.	Baltasar de Bacardí. íd.
Joaquín Cadafalch. íd.	Arcadio de Senillosa. íd.
Salvador Brocá de Bofarull. Ex-magistrado	Miguel Biada. Comerciante.
Pedro M. Escudero. íd.	José Antonio Muntadas. Fabricante.
José Antonio Buxeras. Propietario.	José Artigas. Arquitecto.
José María de Despujol. íd.	Modesto Torras. Comerciante.
Conde de Foxá. íd.	Ramón Manuel Gay. Procurador.
Marqués de Ciutadilla. íd.	Jaime Puigriguer. íd.
Barón de Prado-Hermoso. íd.	Mariano Maspons. Abogado.
Mariano de Picó. íd.	
José Rivas de Clascar. íd.	
Barón de Casanova. íd. y ex-diputado.	

* Els noms són posats de la mateixa manera i amb el mateix ordre que a la llista original lliurada per Cánovas.

José de Palau y Catalá. *íd.*
 José Pujol y Fernández. *íd.*
 Pedro de Roselló. *íd.*
 José de Argullol. *íd.*
 José Oriol de Setmenat. *íd.*
 Marqués de Castellvell. *íd.*
 Ramón de Casanova. Ex-diputado.
 Manuel Enrique de Casanova. Abogado.
 Mariano Caú y López. Comerciante.
 Francisco Rahola. *íd.*
 Miguel Rosés. *íd.*
 Andrés Anglada. *íd.*
 Miguel Vilaregut. Fabricante.
 Marqués del Valle de Ribas.
 Luis de Marlés. Abogado.

Trinidad de Fontcuberta. Propietario.
 Carlos de Fontcuberta. Propietario.
 Juan Sanlleí. Médico.
 Gustavo de Gispert. Ingeniero.
 Francisco de P. Rojas. Catedrático.
 Jaime Moné y Bosch. Comerciante.
 Francisco Bosch. Ex-magistrado.
 Teodoro Bosch. Propietario.
 Joaquín Gibert. *íd.*
 Juan Antonio Treserra. Comerciante.
 Antonio Nadal. Propietario.
 Alejandro Peray. Magistrado.
 Antonio de Larrad. Hacendado.
 Antonio Castell de Pons.
 José Puig y Llagostera.

APENDIX 2

Llistes fetes, segurament, per Duran i Bas i els seus col·laboradors per tal de completar la de Cánovas

Timoteo Capella. Comerciante.
 Evaristo Alomá. Abogado.
 Alejandro Bacardí. *íd.*
 Isidoro Pons. Comerciante.
 Guillermo Huelin. *íd.*
 Elías Rogent. Arquitecto.
 Pablo Milá. Propietario.
 Domingo Martí y Sempar. Abogado.
 Leoncio Torres y Bretón. *íd.*
 José M.ª Nadal. Propietario.
 Leopoldo Gil. Comerciante.
 Vicente Oller. Médico.
 N. Civitte. Comerciante.
 Ignacio Vieta. Fabricante.
 Lorenzo Fradera. Propietario.
 Manuel Vidal y Ramón. Comerciante.
 Juan Prats y Rodés. Propietario.
 Evaristo Arnús. Corredor.
 Ramón Comas y Comas. *íd.*
 Antonio Roura y Rosell. Propietario.
 José Colom y Roca. Corredor.
 Claudio Eulle. *íd.*
 Manuel Sagués. *íd.*
 Luis Vilavechia. Comerciante.
 José Vidal y Torrens. *íd.*
 José Romeu. Propietario.
 Joaquín de Mercader. *íd.*
 Gerónimo Granell. M. de obras.
 Cayetano Carreras.

Miguel Amigant. Comerciante.
 Mateo Lloret. *íd.*
 Pedro Bohigas. *íd.*
 José Fiols. *íd.*
 Antonio Freixa. *íd.*
 José Buxeda. Fabricante.
 Antonio Cabot. Comerciante.
 José Manuel Planas. Notario.
 José Falp. *íd.*
 Eusebio Serra. Fabricante.
 Manuel Anglezell. Catador.
 Juan Grau y Mensa. Comerciante.
 Francisco Vallés. Propietario.
 Ramón Viala. *íd.*
 José Martí. Tendero.
 Pedró Soler y Perich. Platero.
 José M. de Ortega. Contratista de o.
 A. Carrera de Ortega. Abogado.
 Benigno de Salas. Cap. de Art. exced.
 Pedro de Medina. Propietario.
 Jaime Ferrer y Roca. *íd.*
 Pedro L. Garriga. Comerciante.
 Tomás Auferil. *íd.*
 Alvaro M. Camino. Abogado.
 Ramón de Martí. Propietario.
 Narciso M. Pascual de Bofarull. Abogado.
 Oscar Pascual de Bofarull. Fabricante.
 Francisco Puig y Bori. Comerciante.

Celestino Barallas. Abogado.
 Policarpo Aleu Arandes. Comerciante.
 Agustín Robert. íd.
 Lorenzo Pons y Rich. íd.

Luis Balaguer. Propietario.
 F. de P. del Villar. Arquitecto.
 Ramón Inserit. íd.
 Cayetano Ramón. íd.

APÈNDIX 3

CARTA DE DURAN A CANOVAS

19 de mayo de 1874 (*esborrany*) *

Sr. D. Antonio Cánovas del Castillo
 Barcelona 19 de mayo de 1874

Mi distinguido amigo: comprendo que tendrá V. interés en conocer el estado de la opinión después del cambio de ministerio, y el de nuestros trabajos de organización, voy a darle algunas noticias sobre ambos puntos.

La opinión considera al nuevo gabinete como un puente para el alfonsismo, no porque los ministros sean partidarios de esta solución, sino porque siendo monárquicos y no habiendo otra monarquía posible que la de D. Alfonso, a ella deberá acudir tarde o temprano. Témesse sin embargo por algunos la hostilidad a los Borbones de Romero Ortiz; las veleidades políticas de algún otro ministro; la ambición de Serrano; los trabajos de Lorenzana y de otros en favor de la duquesa de Montpensier; e inspiran recelos las intrigas de los radicales a las que no se supone agena la Prusia por sus miras diplomáticas. Nuestros amigos están muy animados; los republicanos, abatidos; los más pensadores de entre ellos, hablan resignados de la venida de D. Alfonso como de una solución natural; los progresistas, poco partidarios de los Borbones en general, se limitan a decir que debe aplazarse para el bien del país el advenimiento del príncipe, por ser demasiado joven; y muchos carlistas no recatan su convicción de que es imposible ahora su triunfo. En general se cree que en el norte se han de decidir nuestros destinos; y que C. es el llamado a ésta noble misión; si algo sucediese allí en este sentido, la noticia a nadie cogería de sorpresa, y nada debería temerse en el terreno de la resistencia material. Bueno fuera sin embargo que hubiera entonces aquí un general, de prestigio en el ejército, para tomar inmediatamente el mando militar: el elemento civil se pondría sin dudar a su lado y no creo hacerme ilusiones al asegurarle para este caso el concurso de las personas de más importancia en la población.

Y esta esperanza no está en contradicción con lo que he dicho a V. varias veces acerca de las dificultades con que nuestra organización tropieza. Lo más granado de todas las clases sociales está con nosotros, pero el exagerado desvío de algunos hacia la política, el temor que a muchos no abandona nunca, el egoísmo dominante en los pueblos en que preponderan, como en Barcelona, los intereses materiales, las decepciones en no pocos, hacen que no sean muchos los que estén dispuestos a contraer compromisos políticos y a organizarse como fuerzas vivas de la localidad para un fin político. De todos modos, divididos por nosotros en 12 las clases sociales, y creado un centro activo para cada una, hay ya diez que lo tienen organizado; cada semana se reúnen todos los representantes, y cada domingo un individuo de cada uno asiste a una reunión en mi casa, pues me han honrado con la dirección y representación,

* Entre parèntesis, els paràgrafs ratllats a l'original de Duran i Bas.

la generalidad de España. Pero en tantas provincias donde la acción mía llega muerta, y donde caben recelos, es precisamente donde se necesita no sólo ductilidad de carácter, sino docilidad de pensamiento en los conservadores de confianza. La Bolsa sube y baja por aquí, y nada tiene que ver, y es bien sabido, con la política. De todos modos que al cupón no se le paga ni se le puede pagar es indudable, y que no se sabe cuando se podrá pagar, también. ¿Por qué ha de subir ni bajar la Bolsa de un modo notable, si no es artificialmente? Nada de eso tiene importancia alguna, hoy por hoy.

Y si nuestros generales no acaban esta guerra casi empezada dos años hace, y aún más en las provincias vascongadas, y tres en Navarra y la parte confín de Guipúzcoa, ¿quién tiene la culpa? Ellos tienen muchísima menos que se le supone. Parece, según discurren los conservadores, que esta es la primera guerra de esta clase en España. ¿Por qué con mucho mejor ejército, y mucho más numeroso, q. el de ahora duró 7 años la primera guerra civil? ¿Por qué estaba a principios de 1839 más atrasados que está hoy? ¿Por qué no se terminó sino por que los carlistas mismos se despedazaron y se entregaron con Maroto? ¿Por qué Espartero con muchas más tropas q. hoy hay en el norte no se atrevió jamás a penetrar hasta legua y media de Estella donde hoy estamos? ¿Por qué no dio batallas decisivas, q. se echan de menos, limitándose a levantar el sitio de Bilbao, bastante menos difícil de levantar que el de Pamplona, contra un enemigo q. no tenía artillería entonces, y hoy tiene una artillería, por lo menos igual a la nuestra? ¿Se han vuelto locos los conservadores españoles? ¿Cuando en 1842 y 56, tardamos tres años con todo el ejército destinado a eso, a someter a los carlistas de Cataluña, y eso en tiempo que en que el Gobierno español era el único sostén del Papa en Europa, y todavía hubo de comprar cabecillas y dar el sueldo de las columnas de tropa a los mismos a quienes ellas perseguían el día antes?

Aquí no hay nada grave, mi querido Duran, sino que los conservadores sean tan impresionables y tan superficiales como son los demagogos pesimistas, poniendo aún más infundados desalientos y obstáculos al triunfo, y afirmando la paciencia de quien movido sólo del sentimiento del deber se está sacrificando, como yo, por la patria. Ni los carlistas me desalientan, ni los demagogos me importan un bledo, lo único q. puede hacerme dejar cualquier día la partida, e irme al extranjero, renunciando para siempre a una patria indigna de salvación o incapaz de ser salvada, es el espíritu que veo por sus cartas de V. que anima ahí a las clases conservadoras. Pero en medio de todo eso, y a pesar de eso, un buen amigo, V. puede estar seguro de que aprecio en cuanto vale su amistad, que tengo en ella una fe completa y que le correspondo a V. con la suya más cariñosa, afmte.

A. CÁNOVAS DEL CASTILLO